

This is the **published version** of the master thesis:

Baños, Núria; Pujol, Josep , dir. El De amore i la seva traducció catalana : una aproximació a la controvèrsia sobre el text llatí i a les dificultats d'editar el text català. 2024. 69 pag. (Màster Universitari en Estudis Avançats de Llengua i Literatura Catalanes)

This version is available at <https://ddd.uab.cat/record/307927>

under the terms of the license

El *De amore* i la seva traducció catalana: una aproximació
a la controvèrsia sobre el text llatí i a les dificultats
d'editar el text català

Autor: Núria Baños

Tutor: Josep Pujol

Treball de Final de Màster

Màster en Estudis Avançats de Llengua i Literatura Catalanes

Universitat Autònoma de Barcelona - Universitat de Barcelona

Juliol 2024

Resum

Malgrat la difusió i la importància del *De amore*, la traducció catalana no ha estat gaire estudiada i no s'ha tornat a editar des de 1930, potser pels problemes de l'única còpia que se n'ha conservat. Tanmateix, és l'únic manuscrit que testimonia la circulació de l'obra a la península Ibèrica.

Així doncs, l'objectiu d'aquest treball és d'una banda, dur a terme una aproximació al *De amore* llatí, destacant-ne la interpretació i la recepció, i, de l'altra, estudiar, editar i anotar una part de la traducció catalana, corregint els errors de còpia i localitzant els de traducció, per obtenir-ne noves conclusions allunyades de la falsa atribució al vicecanceller Domingo Mascó.

Paraules clau: *De amore*, Andreas Capellanus, Domingo Mascó, traduccions medievals, edició

Resumen

A pesar de la difusión y la importancia del *De amore*, la traducción catalana no ha sido estudiada y no se ha vuelto a editar desde 1930, quizá por los problemas de la única copia que se ha conservado. Sin embargo, es el único manuscrito que prueba la circulación de dicha obra en la península Ibérica.

Así pues, el objetivo de este trabajo es, por un lado, llevar a cabo una aproximación al *De amore* latino, destacando su interpretación y recepción, y, por otro lado, estudiar, editar y anotar una parte de la traducción catalana, corrigiendo los errores de copia y localizando los de traducción, para obtener nuevas conclusiones alejadas de la falsa atribución al vicecanciller Domingo Mascó.

Palabras clave: *De amore*, Andreas Capellanus, Domingo Mascó, traducciones medievales, edición

Abstract

Despite the spread and importance of *De amore*, its Catalan translation has not been studied much nor has it been re-edited since 1930, perhaps because of the only remaining copy's problems. However, this copy is the only manuscript proving this work's circulation in the Iberian Peninsula.

Thus, the aim of this work is, on the one hand, to do an approach to the Latin *De amore*, focusing on its interpretation and reception, and, on the other, to study edit, and annotate a part of the Catalan translation, correcting the copying errors and pointing out the translation ones, to obtain new conclusions far from the false attribution to vice-chancellor Domingo Mascó.

Keywords: *De amore*, Andreas Capellanus, Domingo Mascó, medieval translations, edition

CONTINGUTS

I.	Estudi	
1.	Introducció.....	1
1.1.	Objectiu	1
1.2.	Metodologia.....	1
1.3.	Estat de la qüestió.....	2
2.	El <i>De amore</i>	3
2.1.	Contingut.....	3
2.2.	Controvèrsia	4
2.3.	Difusió	14
3.	La traducció catalana del <i>De amore</i>	16
3.1.	Descripció i història del manuscrit.....	16
3.2.	Autoria i datació	19
3.3.	Anotacions marginals	20
3.4.	Estudi de la traducció	23
4.	Conclusions	30
II.	Edició.....	36
1.	Criteris d'edició	30
2.	Edició.....	31
III.	Bibliografia.....	62
IV.	Sigles	66

I. ESTUDI

1. INTRODUCCIÓ

1.1. *Objectiu*

El *De amore* ha provocat actituds diverses en els lectors, i des de finals del segle XIX, la crítica n'ha proposat interpretacions divergents. Tanmateix, la traducció catalana no ha estat prou estudiada, potser per les dificultats que presenta l'única còpia que se n'ha conservat, que exigeix una feina doble a qui s'hi acostava, atès que s'hi han de discernir i classificar diferents tipus d'errors i accidents. Tot i així, de l'estudi de la traducció catalana se'n poden derivar algunes constatacions sobre la recepció del text, i quins n'eren els aspectes que interessaven al lector. Encara més, la importància d'aquest manuscrit rau en el fet que és l'únic que hi ha del *De amore*, original o traduït, a la península Ibèrica, malgrat que el text llatí gaudís d'una difusió considerable: es conserva complet en trenta manuscrits, n'hi ha tres edicions i també diverses traduccions al català, al francès, a l'italià, i a l'alemany.

L'objectiu d'aquest treball és dur a terme una aproximació a la traducció catalana del *De amore*. Concretament, es pretén presentar un estat de la qüestió, estudiar una part del text —no s'ha fet fins ara—, editar-la i anotar-la. Malgrat que l'estudi sigui parcial, es considera que serà útil per conèixer la llengua del text, la qual cosa pot servir per contextualitzar-lo millor, definir els recursos del traductor, localitzar els errors de traducció i corregir els de còpia. D'altra banda, també es pretén determinar quina lectura en podrien haver fet els lectors catalans.

1.2. *Metodologia*

El text llatí emprat per a l'estudi de la traducció ha estat el de l'edició d'Emil Trojel, que, malgrat que no sigui pròpiament una edició crítica, presenta un aparat de variants amb lliçons de nou manuscrits. També s'han tingut en compte les traduccions castellanes de Montero (2020) i de Creixell (1985) —amb el text llatí de Trojel—, i la francesa de Buridant (1974).

El text editat és el del manuscrit II-3096 (I). Se n'han editat tres fragments diferents, dos del començament del primer llibre i un del final del segon llibre, per abraçar diferents tipologies de text. El primer fragment es correspon amb els que havien estat els primers folis del manuscrit, i inclou la definició de l'amor, l'etimologia i altres aspectes relacionats amb la naturalesa de l'amor. El segon és el primer dels diàlegs, entre dos plebeus —o entre un home i una dona de vila, segons la traducció catalana. El tercer conté

la narració artúrica i les regles d'amor, tot i que queden interrompudes al començament del f. 98v, raó per la qual manquen setze regles i el darrer fragment de la narració.

1.3. *Estat de la qüestió*

La traducció catalana del *De amore*, transmesa en un sol manuscrit conservat a la Real Biblioteca del Palacio Real de Madrid, el manuscrit II-3096 (I), no ha estat gaire estudiada. Tanmateix, el manuscrit ha estat descrit per Massó i Torrents (1888: 34-37); Round (1974-1979: 195); Blüher (1983: 126-128); Jorgensen (1985: 53, 108, 131 i 138); Martínez (1985: 136-138), Gimeno (1992), Puig (1994: 220-2) i Alvar (1994: 206-9). A començaments del segle passat se'n van fer dues edicions: la primera, el 1920, a cura d'Enric Arderiu i Eduard Julià, sense haver estudiat el text com a traducció, i amb un afegit al final per rectificar-ho, i la segona, a cura d'Amadeu Pagès, el 1930. Més recentment, Cantavella (2004) ha subratllat la necessitat d'estudiar-la i l'ha suggerit com a font d'un fragment de *Lo somni*, i Cantavella (2007) n'ha transcrit i analitzat les anotacions marginals.

La problemàtica d'aquesta traducció gira entorn de tres aspectes: l'autoria, la datació i la recepció del text. Josep Marià Ortiz, escrivà de l'alcaldia del Palau Reial de València i antic posseïdor del manuscrit, en un informe que va elaborar el 1782 sobre la història del Palau Reial, va atribuir el *De amore* a Domingo Mascó (c. 1360-1427), un personatge proper a l'ambient del rei Joan I i la reina Violant, que va ocupar el càrrec de vicecanceller de València, per un motiu desconegut. D'altra banda, hi ha una nota marginal d'una mà del segle XVIII al primer foli conservat de la traducció, el f. 50r, que indica el següent: “Regles de Amor y Parlament de un Hom y una Fembra fetes per Mn. Domingo Mascó a requesta de la Carrosa Dama del Rey Dn. Juan el I y Carta amorosa desta al Rey y sa resposta”. Una mà posterior —que devia ser de l'altre posseïdor conegut del manuscrit, el bibliògraf Vicent Salvà (1786-1849)—¹ hi va escriure al costat: “Letra de J. Mariano Ortiz. Autor de muchas obritas”. L'atribució de la traducció a Mascó va desmentir-la Julià (1920), que va posar en dubte el coneixement que tenia Ortiz de l'obra, perquè l'havia considerada una tragèdia. A més a més, no consta enlloc que Mascó hagués escrit cap obra literària. Posteriorment, Pagès (1930) va tornar a rebutjar la possibilitat que Mascó en fos el traductor atesos els seus coneixements elevats del llatí, i va suposar que devia haver fet traduir l'obra a “qualsevol clergue a sou d'ell” (Pagès 1930: XIII) per

¹ Segons Martínez (1995: 76).

encàrrec de Joan I, perquè la pogués llegir Carrossa de Vilaragut.² En canvi, Cantavella (2004) va sospesar la possibilitat que Mascó hagués estat el primer posseïdor del manuscrit.

Quant a la datació, Pagès la va situar entre 1387 i 1389, abans que Carrossa de Vilaragut “fos exiliada per exigència de les Corts aplegades a Montçó” (Pagès 1930: xv). Cantavella (2004) la va vincular encara a Mascó i, per tant, al mateix període. No s’ha proposat cap altra datació.

Pel que fa a la recepció del *De amore* a Catalunya, Cantavella (2004) va localitzar dos registres del llatí en inventaris del segle xv, ambdós a Barcelona. El primer és del 6 de setembre de 1428, en l’inventari de Joan Gener, donzell. Gener també posseïa altres obres notables com les *Heroides*, el *Breviari d’amor*, *Lo somni* i el *Fèlix*. El segon és dos anys posterior, del 7 de febrer de 1430, en l’inventari de Jaume de Vallseca, ciutadà de Barcelona.³ No s’han trobat més proves de la circulació del *De amore* en el context català, a banda del possible manlleu de *Lo somni* de Bernat Metge proposat per Cantavella (2004). La traducció catalana, de la qual no s’han trobat atestacions documentals, inclou unes anotacions marginals que són un índex de quina era la lectura que en feia el lector català.

2. EL *DE AMORE*

2.1. *Contingut*

El *De amore* és un tractat sobre l’amor dividit en tres llibres diferents. El primer descriu l’amor, explica i argumenta qui pot estimar, en dona l’etimologia, n’exposa els efectes i ensenya a obtenir-lo a través d’una sèrie de diàlegs entre homes i dones de diferents rangs socials i estaments —nobles, plebeus, clergues, pagesos i prostitutes, entre d’altres.⁴ Un dels diàlegs conté una narració meravellosa sobre el que esdevé als homes i a les dones després de la mort segons la seva conducta amorosa, relacionada amb la història narrada al *Lai du trot* i al *Salut d’amor* català. El segon tracta sobre com mantenir l’amor i, per tant, sobre com augmenta, disminueix i mor, i inclou una llista de regles i una altra narració, “un véritable petit roman arthurien [fet] à partir d’un schéma d’aventure que

² Pagès no descarta que el text hagués estat traduït per encàrrec de Joan I per a Carrossa de Vilaragut, com indica l’anotació marginal atribuïda a Ortiz, malgrat que ja ho hagués desmentit Danvila (1888).

³ Extret d’Iglesias (1996: 418, 525).

⁴ Els diàlegs són els següents: A: Loquitur plebeius ad plebeiam; B: Loquitur plebeius nobili; C: Loquitur plebeius nobiliori feminae; D: Nobilis plebeiae; E: Loquitur nobilis nobili; F: Loquitur nobilior plebeiae; G: Loquitur nobilior nobili; H: Loquitur nobilior nobiliori.

l'on retrouve dans *Erec et Enide*” (Buridant 1974: 21). El tercer llibre és una *reprobatio amoris* que es basa en la tradició misògina medieval.

2.2. Controvèrsia

El text ha provocat controvèrsia sobre l'autoria, atribuïda a Andreu, un clergue de la cort de Maria de Xampanya,⁵ la datació, el propòsit de l'autor i la recepció de l'obra. De l'autor se'n sap poca cosa.⁶ Del contingut del *De amore*, se'n pot deduir que tenia una formació religiosa i patristica, que devia haver estudiat retòrica, i que coneixia la tradició lírica francesa i la narrativa artúrica, així com la literatura misògina.

Pel que fa a la datació, s'han proposat dates diverses, la majoria de les quals compreses en les darreres dècades del segle XII. Schlösser (1960) va proposar els anys 1185-1187 per la referència a uns fets que podrien ser contemporanis de l'autor al diàleg E, en què l'autor posa en boca de la dama noble una comparació proverbial modificada amb una referència a Hongria: “malo igitur aere modico Franciae contenta adesse et liberum eundi quo voluero possidere arbitrium quam Ungarico quidem onusta argento alienae subiici potestati, quia tale multum habere est nihilum habere” (Trojel 1972: 87). El 1186 Bela III d'Hongria es va casar amb Margarida de França i podria ser que aquesta referència en reflectís l'opinió d'algunes dames. A més, Schlösser (1960) va remarcar també la possibilitat que l'autor, si hagués estat el capellà de la comtessa Maria de Xampanya, vinculada amb Margarida, fos a París el 25 d'agost de 1186 i fos testimoni de la comitiva que devia acompanyar Margarida a Hongria.

Tot i així, recentment s'ha posat en dubte la relació d'Andreu el Capellà amb Maria de Xampanya i, en canvi, s'ha proposat que podria haver estat capellà de la cort reial, atès que “en algunos manuscritos en el libro I denominan a Andrés el Capellán *aulae regiae capellanus*”⁷ (Montero 2020: 6). Si això fos cert, també hauria estat possible la referència al casament de Margarida de França. Tot i això, existeixen altres criteris per a determinar, encara que de manera aproximada, la datació de l'obra. A tall d'exemple, Vinay se serveix de la data d'una carta fictícia de la comtessa Maria que apareix a l'obra

⁵ Per a aquesta qüestió, vegeu Benton (1962) i Bourgain (1986).

⁶ El nom, Andreas Capellanus, és el del narrador, i, a banda del text, apareix a tres rúbriques, que podrien haver pres el nom de l'autor del text. Per a aquestes qüestions, vegeu Buridant (1974), Karnein (1985), Monson (1988) i Dronke (1994).

⁷ L'autor és descrit com a *regis capellanus* (K 10, K 47), *regis francie capellanus* (K 6, K 24), i *francorum aule regie capellanus* a l'incipit, però *regine capellanus* a l'explicit (K 2). Tanmateix, és possible que les rúbriques provenguin d'una referència “in the seventh dialogue [...] in which the man cites the teaching of «Andreas the lover, chaplain of the royal court» (*amator Andreas aulae regiae capellanus*)” (Monson 2022: 72). Per tant, no aclareixen l'autoria.

i proposa que el text es podria haver redactat entre el 1174 —l'any de la carta— i el 1198, any de la mort de la comtessa. Així doncs, l'escriptura hauria ocupat uns vint-i-quatre anys.

Dronke va proposar una altra datació partint de la datació d'obres que podrien haver-ne estat una font, el *Facetus* i el *Pamphilus*, i del *terminus ante quem*, el 1232, any en què Albertano da Brescia va citar el *De amore* al primer llibre del *De amore et dilectione Dei et proximi et aliarum rerum et de forma vitae*. Encara més, va fer referència al fet que “it's easier to imagine a treatise of the 1230s, circulating in Paris, being banned there a generation later than to imagine a sudden outburst against a work that had been composed in Champagne, as most scholars assume, almost a century before”⁸ (Dronke 1994: 56). També va suggerir que el nom de l'autor podria ser un pseudònim que fes referència “to a vernacular romance, which no longer survives, about Andreas of Paris and the Queen of France” (Dronke 1994: 53).⁹ Aquesta hipòtesi assumeix que és improbable que mai s'arribin a determinar ni l'autoria del text ni la data i el lloc precisos en què es va escriure, malgrat els intents que n'ha fet la crítica, especialment, Karnein (1985), que va identificar l'autor amb un Andreas Cambellanus citat en documents de 1190-1191. Dronke considera la identificació poc acurada, atès que parteix de l'assumpció que l'autoreferència del text¹⁰ és un testimoni històric —és a dir, identifica el personatge amb l'autor, com també identifica el Gualterius del text amb un Gautier le Jeune de la cancelleria reial francesa— i, encara més, “a chamberlain isn't quite the same thing as a chaplain” (Dronke 1994: 52).¹¹

Quant a la interpretació de l'obra, la crítica n'ha fet lectures diferents al llarg del segle XX. Gaston Paris (1883) va considerar que es tractava d'un tractat sobre l'amor cortès, i el va posar en relació amb la influència literària de Maria de Xampanya i l'obra de Chrétien de Troyes. En va descriure només els dos primers llibres, sense esmentar-ne el tercer.¹² Va descriure el contingut del primer, i en va destacar un diàleg en què l'home i la dona discuteixen sobre la possibilitat que una dona ben casada estimi un home que no sigui el seu marit, precisament, perquè a Paris l'interessava destacar la presència que hi

⁸ Es refereix a la prohibició del bisbe de París Étienne Tempier, de 1277.

⁹ Riquer (1971: 174-77) va localitzar referències a aquest roman en tretze trobadors. Així mateix, Trojel (1889), que no va ser esmentat per Riquer, havia reunit, malgrat que fos per refutar-los, les cites d'alguns autors anteriors (Crescimbeni, Heller, Grimm) segons els quals Andreu el Capellà i Andreu de París podrien haver estat la mateixa persona. La teoria de Dronke va més enllà.

¹⁰ La referència és la següent: “amatoris Andree, aule regie capellani” (Trojel 1972: 148).

¹¹ Per a una exposició de la resta de la seva teoria, vegeu el final d'aquest apartat.

¹² “L'ouvrage singulier dont il s'agit se divise en deux livres” (Paris 1883: 524).

té Maria de Xampanya; al diàleg, l'home defensa que entre esposos no es pot donar l'amor, i que, consegüentment, l'esposa pot donar el seu amor a un altre home lliurement. Com que no aconsegueix convèncer la dona, ambdós decideixen fer una consulta a la comtessa de Xampanya per resoldre la qüestió. Paris va esmentar la resta de referències a la comtessa que apareixen a l'obra, així com a altres dames destacables que van viure al segle XII. També va exposar algunes dades sobre la datació de l'obra, i va concloure que “il faut sans doute qu'il ne soit pas plus récent que les premières années du XIIIe siècle, et c'est en effet l'époque où il paraît probable qu'il a été composé” (Paris 1883: 528). Un altre fragment que va posar en relleu al seu article va ser la narració artúrica breu que introdueix les regles d'amor, atès que li permetia demostrar l'èxit de la fusió de l'ideal amorós cortès amb la matèria de Bretanya. De la narració, en resumeix l'argument, i cita algunes de les regles que el segueixen, per tornar a Chrétien: “De même qu'on retrouve dans ces règles la théorie dont le poème de Chrétien nous montre la pratique, de même la fiction, d'ailleurs pauvre et mal agencée, qui leur sert d'introduction, s'appuie sur ses œuvres narratives” (Paris 1883: 532).

Així doncs, l'aproximació de Paris al *De amore* és parcial, principalment, per dos motius: en primer lloc, perquè només l'estudia en relació amb les obres de Chrétien i la influència de Maria de Xampanya; en segon lloc, perquè n'ignora el tercer llibre. Schlösser (1960), malgrat que va tenir en compte la *reprobatio amoris* del tercer llibre, va seguir la interpretació de Paris, tot i que la va matisar. Al contrari, anys després, Robertson va rebutjar aquesta interpretació, tot indicant que “Andreas was not concerned with what has been called «courtly love» at all” (1953: 145), sinó que “what he actually says is quite in harmony with statements by writers of recognized orthodoxy and, moreover, that Andreas had one virtue conspicuously lacking in some of his modern interpreters: a sense of humor” (íbidem). Per fer-ho, es va basar en el prefaci, alguns llocs dels primers cinc capítols, i la conclusió del tercer llibre, en la qual l'autor va exposar el següent: “Haec igitur nostra subtiliter et fideliter examinata doctrina, quam tibi praesenti libello mandamus inserta, tibi *duplicem sententiam* propinabit”¹³ (Trojel 1972: 358). Aquesta doble sentència “implies a single lesson with two sides” (Robertson 1953: 146). Robertson va interpretar que les dues cares de la lliçó són les mateixes que les de l'obra (llibres I i II contra III). Va considerar que els dos primers llibres mostraven els arguments a favor de l'amor terrenal, és a dir, el dels homes, mentre que el segon n'exposava els

¹³ La cursiva és nostra.

inconvenients. En altres paraules, “a careful reading of the work will show (1) that this love leads to the delights of the flesh but (2) that it alienates the lover from the grace of God, from the approval of good men, and from honor in the world” (íbidem). De fet, Robertson va interpretar que

the last part of the book is thus simply an application of the double lesson of the first part, suitable to anyone for whom the autor has any concern. That is, we are told that the grace of God, the approval of the just, friendship, honor and so on, are preferable to a concentration on delights of the flesh which can lead only to frustration and damantion (íbidem).¹⁴

A l’argumentació hi segueix una exposició sobre el terme *Venus* al segle XII, atès que al prefaci de l’obra apareixen les expressions *Veneris iacula* i *Veneris servituti*. Concretament, Robertson va explicar i reproduir la descripció de les dues Venus segons el comentari de l’*Eneida* de Bernat Silvestre, per justificar que l’amor que volia condemnar l’autor del *De amore* és el que es correspon amb la *cupiditas*, és a dir, la *petuliantiae dea*.¹⁵ L’argumentació del crític inclou una explicació no només de la diferència entre la venus legítima i la impúdica, sinó també del pas de la *caritas* a la venus impúdica —així com de les diferents concepcions medievals de l’amor, com ara la de Boeci i la de Sant Agustí. En aquest sentit, Robertson va indicar que Albertà de Brescia, a l’hora de discutir les diferències entre la *cupiditas* i la *caritas*, va posar d’exemple el *De amore* i va citar la definició que fa de l’amor.

El crític també va comparar la definició del *De amore* amb un versicle de la Bíblia (Mateu 5,28) i la glossa de Beda que l’acompanyava, i amb els conceptes de *sensualis motus* d’Agustí i de *dilectio* de Beda. Així doncs, el terme *visio* es correspondria amb la *suggestio* de Beda i el *sensualis motus* d’Agustí; la *immoderata cogitatio*, amb la *dilectio* de Beda i la *delectatio cogitationis* d’Agustí. En definitiva, després d’analitzar altres fragments de manera semblant, Robertson va concloure que “the subject of the *De amore* is *fornicatio* used with its full connotations as the opposite of *caritas*, and Andreas does nothing except condemn it” (1953: 161). Això és, la definició inicial de l’amor el condemnaria implícitament.

¹⁴ Certament, aquest discurs recorda la disputa de Tirèsies i Bernat de *Lo somni*.

¹⁵ “Impudicam autem Venerem, petuliantae deam, dicimus esse carnis concupiscentiam quia omnium fornicationum mater est”. Extret de Robertson (1953: 148).

Kelly (1968), a diferència de Robertson, va negar que el *De amore* fos una *reprobatio amoris* i que tractés sobre l'amor concupiscent, i, en canvi, va proposar d'interpretar-lo com una exposició jerarquitzada de diferents tipus d'amor.

Andreas has thus presented courtly love as an ideal in an aristocratic world. It distinguishes itself from other forms of love by the rational control the lover exercises over his passion, and by the role ascribed to *probitas* as the cause of love. At the same time, Andreas is well aware of the subordinations of courtly love to higher forms of love, and hides from his readers neither the fact that those higher forms of love are ultimately preferable to courtly love, nor that courtly love is a sin in God's eyes. It is however not so reprehensible as other types of love, where reason plays little or no part and which are best described as *luxuria* (Kelly 1968: 145).

Així doncs, el tipus d'amor descrit al *De amore*, condemnat o no, amb matisos o sense, ha estat una de les qüestions discutides per la crítica que es proposava de resoldre la intenció de l'autor, però no pas l'única. També se n'ha estudiat un aspecte més important: la recepció. En aquest sentit, Nelson (1973) va mostrar críticament què se n'havia escrit. Un dels texts que s'havia utilitzat per estudiar la recepció és la traducció de Drouart la Vache (1290), que inclou un pròleg en què el traductor es va justificar:

Quant je l'oi veü
et il en ot .i. poi leü,
la matere trop durament
me plot, sachiez, certainement,
tant, que j'en commençai a rire¹⁶

Arran del mot *rire*, alguns estudiosos havien interpretat que el text feia riure el traductor. No obstant això, Nelson va fer notar que “*rire* does not betoken exclusively laughter, nor is its cause exclusively amusement” (Nelson 1973: 533),¹⁷ motiu pel qual va trobar el vers ambigu i va apuntar que al pròleg de la traducció no hi ha cap senyal que indiqui desaprovació —tret de l'excusació que si hi ha res que hi pugui ofendre el lector, s'ha d'atribuir a la matèria—, ni tampoc que es tracti d'una obra amb un propòsit edificant, sinó que traductor la descriu com un “livre qui enseigne comment doit vivre cil

¹⁶ Bossuat (1926), vv. 47-51. Extret de Nelson (1973: 530).

¹⁷ Va partir de Ménard (1969) i Nelson (18974). Kelly també ho havia remarcat: “it must be remembered, however, that Old French *rire* meant not only ‘to laugh at’ but also ‘to smile approvingly’. It could be, and often was, used to show pleased approval as well as mockery. [...] It is quite possible therefore that Drouart was showing both pleasure and approval in reading the *De Amore*” (1968: 123).

qui veut amours maintenir”.¹⁸ Un cop explicats altres fragments del text de manera semblant i després d’haver comparat la condemna de les dones de l’original —que les condemna totes— amb la traducció —que només en condemna algunes—, va comentar que

perhaps the *clerky* audience, to which Andreas presumably addressed himself, was so conditioned by the Christian intellectual tradition that no amount of apparent praise of earthly love would be taken seriously by it. Perhaps the *clerics* specifically evoked by Drouart would, in their turn, read between the lines (1973: 540).

La menció a la qual fa referència és la següent: el llibre conté “plusors paroles / que lai ne porroient entendre”, però, en canvi, “il clerc qui i penseront, / le livre bien entenderont”.¹⁹ Nelson va descartar que l’exalçament de l’amor fos completament irònic, atès que considera que “when these phrases are put beside all the other factors, [...], it is far more likely that this is simply a manifestation of snobbishness” (1973: 540). Ens preguntem si aquesta referència al clergues no es podria explicar per la lògica escolàstica emprada a les argumentacions que podria provocar plaer o semblar divertit a un públic que, com l’autor, tingués formació escolàstica i hagués practicat la *quaestio* i la *disputatio*. En efecte, Roy (1992) va estudiar els manuscrits conservats del *De amore* i va arribar a la conclusió que es va difondre principalment en medis eclesiàstics (Montero 2020: 17). Encara més, el bisbe de París Étienne Tempier, en prohibir-lo, va esmentar directament els “nonnulli Parisius studentes in artibus”.²⁰ Això explicaria el motiu pel qual el text podria haver semblat divertit al traductor, que també era clergue. Nelson, en canvi, va afirmar que “he, a clerk, a medieval Christian, found the treatise pleasing [...], pleasing not because it ironically condemned «courtly love» but because, in Books I and II, it advocated that love” (1973: 540). Ara bé, sí que ens sembla creïble i esperable que el que s’hi esperés trobar fos entreteniment, tant si s’interpretés el text com a *reprobatio amoris* o com a *reprobatio reprobationis*.

Karnein (1981a), (1981b) i (1985) també va estudiar la recepció del *De amore*, però ho va fer en conjunt. Concretament, va proposar una evolució en la recepció de l’obra, segons la qual s’hauria llegit com un tractat moral contra la literatura amorosa secular al segle XIII, mentre que a partir de finals d’aquest segle, i sobretot a partir del

¹⁸ Bossuat (1926), vv. 5-7. Extret de Nelson (1973: 530).

¹⁹ Bossuat (1926), vv. 7552-7553, 7555-7556. Extret de Nelson (1973: 540).

²⁰ Denifle (1889: 543). Extret de Montero (2020: 17).

següent, s'hauria començat a llegir com un tractat sobre l'amor. Va intentar documentar aquest canvi interpretatiu estudiant-ne la recepció. El primer autor que va esmentar l'obra va ser Albertano da Brescia, que el 1238 en va citar la definició de l'amor per descriure la *cupiditas* —i també va fer referència a setze de les trenta-una regles, malgrat que és possible que no fos conscient del fet que pertanyien a la mateixa obra, atès que només va atribuir la definició, i no pas les regles, a l'autor del *De amore*.

Albertano és el primer dels autors llatins contemporanis que cita Karnein — d'altres són Geremia da Montagnone, Knorad von Halberstad el jove i Arnold Gheylhoven von Rotterdam. Tanmateix, és probable que n'hagués extret els fragments que va fer servir d'un florilegi o un compendi d'autoritats.

Albertano bezieht die Liebesregeln offensichtlich nicht aus derselben Quelle wie das *amor est passio*-Zitat. Letzteres schreibt er — de quo Gualterus tractauit — dem *De Amore*-Traktat des Andreas zu, denn dieser war unter *liber Galteri de amore* bekannt (so der Titel einer Reihe lateinischer Handschriften). Alle anderen Zitate führt er so an, als ob kein Zusammenhang zwischen dem Buch Walthers, d.h. *De Amore* und den Zitaten bestünde. Es heißt immer nur *regulae* bzw. *regula amoris dicunt/dicit*.

Man kann deshalb annehmen, daß die Liebesregeln, die Albertano benutzte, unabhängig von *De Amore* existierten: So wie in Albertanos können sie in Andreas' Werk als Zitat eingegangen sein. Jedenfalls zeigt die Zitierweise bei Albertano, daß für ihn kein Zusammenhang zwischen dem *Liber Galteri*, der ihm das *amor est passio*-Zitat liefert, und den Liebesregeln bestand. Nur das Thema *cupiditas* bzw. *amicitia* bringt beide im Werk zusammen. (Karnein 1988: 112).

Així doncs, “il faut noter [...] que le contenu du traité n’a été exploité que de façon très ponctuelle: ne sont cités en effet que la formule *Amor est passio*, les *regulae amoris* et un florilège du *De amore*” (Karnein 1981a: 330). El més probable és que no només Albertano da Brescia, sinó també la resta d'autors que escrivien en llatí coneguessin el text només parcialment, i que l'incorporessin a llurs texts sense conèixer-ne tot el contingut. Monson (1988) va criticar l'aproximació de Karnein per diversos motius. Karnein va organitzar el seu estudi “en adoptant des critères typologiques” (1981a: 329), és a dir, separant la recepció en tres àmbits diferents: la literatura sapiencial llatina (1981a), l'ensenyament de l'amor en la literatura francesa medieval (1981b: 501-528), i l'al·legoria amorosa en la literatura francesa medieval (1981b: 528-542). Aquesta divisió, que també és present a Karnein (1985), va provocar algunes incoherències detectades per

Monson, el qual va destacar que Karnein va considerar Geremia da Montagnone contemporani de l'autor del *De amore*, malgrat que l'obra en què el cita, el *Compendium moralium*, la devia haver escrit entre 1295 i 1321, per la qual cosa “there is some doubt as to wheter his reaction to Andreas should even be included in the thirteenth century (Monson 1988: 552). En canvi, Karnein va considerar que la condemna del bisbe de París, Étienne Tempier, de 1277, formava part de la segona etapa de la recepció del *De amore*, malgrat que fos anterior a l'obra de Geremia da Montagnone i s'hagués produït en un context cultural més semblant al del *De amore*. Monson també va qüestionar la teoria de Karnein perquè situa l'*Enanchet* en la segona meitat del segle XIII (1981b: 515), malgrat que la descoberta d'un nou manuscrit de 1252²¹ indica que és més probable que s'hagués escrit durant la primera meitat del segle. Monson va atorgar més importància a la condemna d'Étienne Tempier, perquè és la primera reacció clara i contundent al *De amore*.

Monson (1988), després d'haver exposat les bases de la ironia i d'haver-ne cercat mecanismes que l'evidenciessin al *De amore*, va posar en dubte que l'autor pretengués ser irònic, i va proposar que part de la ironia del text és inintencionada. Va justificar aquesta hipòtesi partint de la idea que, si s'acceptés que hagués estat intencionada, l'autor en sortiria perjudicat, atès que molts no l'haurien entès, com ara el bisbe Tempier. Encara més, va explicar l'intent de la crítica d'interpretar el text irònicament a partir de la teoria d'Stanley Fish sobre la crítica moderna, segons la qual s'intenta demostrar la unitat, la complexitat i la universalitat dels texts. Va considerar que la primera d'aquestes qualitats manca en el *De amore*, i que, malgrat que s'hagi intentat salvar a partir de la lectura irònica, ningú no ha demostrat que l'humor i la ironia de l'obra siguin sistemàtiques ni intencionades. Tanmateix, tampoc no va assegurar que l'autor del text ni els seus contemporanis es regissin segons aquests paràmetres moderns.

Altrament, Bowden (1979), així com també Silvester (1980) i d'altres, van proposar-ne una lectura còmica, eròtica. Roy també va acceptar aquesta teoria, malgrat que matisant que la lectura eròtica devia ser inaccessible als lectors de fora del domini francès en què va sorgir l'obra i, que, per tant, la resta en devia fer una lectura seriosa, com si fos una *ars amandi*.²² Bowden (1979) va cercar de manera sistemàtica mots que poguessin tenir una connotació sexual en el diàleg cinquè. Va proposar una lectura amb (i) dobles sentits de mots llatins que tenien una accepció sexual (*pulsare*), (ii) jocs de

²¹ Vegeu Putanec (1948).

²² L'estudi de Cantavella (2007) de les notes de la traducció catalana se'n poden considerar un indici.

paraules amb mots llatins que s'assemblaven a d'altres que tenien un significat sexual en llatí o en una altra llengua (*poena, penis*), i, (iii) interpretacions psicoanalítiques d'alguns fragments i metàfores, com ara l'infern de les dones que no han acceptat els homes que les festejaven en vida interpretat com a somni eròtic. Monson (1988) es va encarregar d'explicar detalladament quins eren els errors d'aquesta proposta. En resumim els tres arguments principals: primer, la lectura de Bowden (1979) sovint no va tenir en compte les desinències, sense les quals no es podria entendre el text; segon, tampoc no era consistent, perquè no es podia aplicar a tots els contextos, ja que al *De amore* falta un marc previ o algun indici que faci accessible al lector aquest doble sentit; tercer, no era acurada en alguns casos, perquè alguns dels mots que Bowden proposava que el lector podria evocar a partir dels llatins encara no havien estat atestats en francès fins a segles més tard, o només tenen una connotació sexual en anglès. En definitiva, Monson (1988) va concloure que únicament és possible fer-ne aquesta lectura si el lector es proposa de fer-la prèviament i que, encara més, no és falsable, per la qual cosa li manca rigor.

Cherniss (1975) va encetar encara una altra via interpretativa que partia de la cerca d'unitat. Va jutjar que "the important alternative reading of D. W. Robertson, Jr., who argues that the subject of the *De amore* is the sin of *cupiditas*, achieves ideological consistency only by sacrificing aesthetic consistency", atès que "books 1 and 2, in Robertson's view, must be read as primarily (but not uniformly) ironic, sophisticated comedy masking a condemnation of lust, while book 3 must be read literally as a serious, straightforward diatribe from the same moral position" (1975: 223-224). Això implicaria que el lector compartís amb el lector "a rigid, preconceived set of attitudes toward secular *amor*, and would have to read every statement in the work in such a way that it would conform to these attitudes" (íbidem). El públic devia compartir un marc cultural semblant per la seva formació, amb tot, Cherniss va suggerir que el *De amore* "was written as a comic mock treatise, a *pastiche* of elements which Andreas found, or thought he found, not in the lives of his contemporaries, but in various kinds of literature in vogue in the late twelfth century" (1975: 224). En conseqüència, a diferència del que s'havia plantejat anteriorment, va defensar que "the object of his humor is not primarily *fornicatio*, or a «sistem of courtly love», or the female sex, but literary *amor*, its conventions and commonplaces" (1975: 224-225), atès que els elements amorosos que hi són presents apareixen en texts literaris, però sense arribar a ser sistemàtics. Altres arguments que va fer servir van ser, d'una banda, les referències que fa l'autor de si mateix i de la seva obra com a màximes autoritats en amor, i, de l'altra, la manca de seriositat dels temes que s'hi

plantegen, com ara el dilema de quina part del cos de l'altre —la superior o la inferior— hauria de ser la preferida de l'amant, o, encara, l'insaciable apetit sexual de les monges.²³ La forma, segons Cherniss, tampoc no suggereix seriositat, ans al contrari, l'ús de diàlegs, exemples i narracions breus suggereix la intenció de plaure, d'entretenir el lector. Tampoc no en suggereixen ni les incoherències del text, com ara l'omissió d'un dels nou diàlegs, ni la manca d'una recapitulació sistemàtica i endreçada de les regles exposades al segon llibre. Certament, el text llatí conté algunes vacil·lacions al primer diàleg pel que fa a l'ús de la segona persona del singular i l'edat de l'home —però l'oblit d'un diàleg no el jutgem prou significatiu.

Van apuntar lectures semblants Roy (1992), Dronke (1994), Cairns (1997) i Montero (2020). Roy (1992) va considerar que la contradicció entre els dos primers llibres i el darrer només existeix fora del pla literari. Dronke va localitzar alguns usos paròdics de motius provinents de la lírica de finals del segle XII i començaments del XIII, especialment, dels *jeux-partis* francesos (1994: 57-58) al setè diàleg, així com també en va localitzar de motius artúrics presents a Chrétien de Troyes, Maria de França, Geoffrey of Monmouth i Walter Map a la narració breu que introdueix les regles de l'amor al final del segon llibre. Segons Dronke, els motius hi són, però amb “a distinctive malicious humour underlying the narrative” (1994: 58). Concretament, va fer notar que, malgrat que el propòsit de l'aventura del cavaller sigui aconseguir l'amor d'una dama bretona, és la dama que troba al bosc del rei Artús qui li fa un petó (*osculum amoris*), i qui li demana que torni a visitar-lo: “rogo tamen, ne gravis tibi videatur abscessos, quia quandocunque ad haec volueris solus accedere loca, me sempre poteris habere presentem” (Trojel 1972: 309). Encara més, segons Dronke, el que hauria de ser el clímax de la narració esdevé un anticlímax irònic per dos motius: primer, perquè les regles que descobreix el lector són les mateixes que havia llegit folis abans, segon, perquè la dama bretona li reconeix al cavaller la seva fidelitat total (*agnita fide plenaria*), malgrat que hagués besat repetidament la dama del bosc: “qui osculo assumpto atque ter decies repetito Britanniam versus gaudins iter direxit amoenum” (ibidem).²⁴

²³ Potser se'n pot trobar un paral·lelisme en l'*Espill* de Jaume Roig, que també empra aquest tòpic, i que també és presenta al lector com una sèrie de consells d'un home més instruït en l'amor que es dirigeix a un de més jove per prevenir-lo dels perills de l'amor i de la maldat femenina. La intenció còmica de l'*Espill* potser és més evident que la del *De amore* per la forma, perquè, a diferència del darrer, que adopta la forma d'un tractat, el primer fa servir un vers curt i àgil.

²⁴ Aquest darrer fragment no és a la còpia conservada de la traducció catalana.

Altrament, Cairns (1997) va proposar que “Andrea’s choice of Ovid as his ultimate model is an invitation to the reader to seek in *De amore* the same complexities of tone, cynism and irony which has always been manifest in Ovid”.²⁵ Montero (2020) va recollir en un estat de la qüestió algunes de les aportacions més importants de la crítica i hi va concloure que el tercer llibre del *De amore* i algunes altres particularitats del text s’expliquen perquè és una *imitatio* literària dels *Remedia amoris* ovidians, escrits després de l’*Ars amatoria*. No obstant això, el més profitós seria estudiar no pas la intenció de l’autor, sinó la recepció del text.

2.3.Difusió

El *De amore* va gaudir d’una difusió considerable: se n’han conservat trenta manuscrits amb el text complet, onze de fragmentaris,²⁶ i tres impresos. De les sis traduccions que se’n van fer, se’n conserven, amb el text complet: un manuscrit francès, cinc d’italians, dotze d’alemanys i un de català, a més d’un manuscrit d’una adaptació francesa, vuit d’italians fragmentaris que transmeten o les regles (set) o la narració artúrica (un), dos manuscrits de traduccions alemanyes parcials i tres impresos de la traducció de Hartlieb. En total, doncs, n’hi ha setanta-set testimonis conservats i quatre de perduts. Gairebé la meitat dels manuscrits s’han conservat a territoris de parla alemanya (Alemanya, Àustria i Suïssa), un quart a Itàlia, i el quart restant a França i Bèlgica. La majoria és probable que s’haguessin copiat a Itàlia (Karnein 1985: 269).

Els dos manuscrits més antics, del segle XIII, són el còdex 43 de l’Aquila, Archivio Dragonetti-de Torres, i el vat. lat. 4363 de la Biblioteca Vaticana. El primer està mutilat pel començament i pel final, i conté aproximadament dues tercers part del text, atès que no conté el tercer llibre.²⁷ Al catàleg que van consultar Roy i Ferzoco (1993), conservat a la sala de lectura de l’arxiu, consta amb el títol de *Segretario galante*, inventat per un bibliotecari. No es va identificar fins al 1952.²⁸ Malgrat que no ens hagi sigut possible consultar el catàleg ni el manuscrit, n’hi ha una descripció i una transcripció d’un fragment a Roy i Ferzoco (1993) que és accessible. El segon manuscrit és miscel·lani i només conté el tercer llibre, que porta el títol *De revocatione amoris*. Com que no

²⁵ Cairns (1997:117). Extret de Montero (2020: 13). Per a la relació del *De amore* amb Ovidi, vegeu també Loyd i León (1979) i Calabrese (1997).

²⁶ Karnein (1985) va indicar quatre manuscrits més, però perduts. Per a un llistat complet dels manuscrits del *De amore* i les seves traduccions, vegeu Karnein (1985: 273-287).

²⁷ El seu cas deu ser semblant al de la traducció catalana, de la qual no podem assegurar que no hagués contingut el tercer llibre. Tanmateix, segons el que es deriva de la llista de manuscrits donada per Karnein (1985), sembla que els diferents texts que componen l’obra van començar a circular per separat prou d’hora.

²⁸ Franceschini, Ezio (1952), “Un nuovo codice del *De amore* di Andrea Capellano”. *Aevum*, 26, 81-82.

transmeten el mateix text no s'han comparat, però se sap que llurs lletres són de mans italianes, cosa que va fer apuntar a Roy i Ferzoco un origen italià per a la tradició manuscrita. També van indicar la coincidència d'algunes lliçons de l'*Aquila* 43 amb els manuscrits de Montpellier (*E/3*) i de Bruges (*Brg*), i van descartar la possibilitat que el primer derivés de cap dels altres dos, atès que aquests ometen vuit mots presents a l'*Aquila* 43.

Dels trenta manuscrits complets, Trojel, en preparar la seva edició, només en va emprar nou, tots del segle XIV. Monson (2020), igual com Roy i Ferozco (1993), va recalcar la necessitat d'una edició crítica del text que col·lacionés tots els manuscrits i, especialment, els més antics, i que també actualitzés la metodologia i tingués en compte els estudis dels darrers anys, ja que en fa més de cent vint-i-cinc, de l'edició de Trojel.

Un altre aspecte de la difusió del *De amore* més útil per a l'estudi de la traducció catalana és la seva transmissió amb altres texts, atès que el català s'ha conservat en un manuscrit miscel·lani. El text llatí s'ha conservat en miscel·lanis que contenen: (i) el *Pamphilus* (quatre mss.), (ii) texts de Petrarca (quatre mss., amb el *Valter i Griselda*, *De remedio utriusque fortunae* i les *Familiars*), (iii) texts del Papa Pius II (sis mss.), (iv) texts ovidians, pseudoovidians i paraovidians—tres mss, el primer amb un fragment de les *Metamorfosis* i amb les *Elegies* de Tibul; el segon amb el *De vetula* i *Píram i Tisbe*, a banda del *Tripartitum moralium* de Conrad von Halberstad; el tercer amb el *Bursarii Ovidianorum* de Guillem d'Orleans i el comentari de les *Metamorfosis* d'Arnulf d'Orleans—, i (v) texts de tema històric (quatre mss.). Pel que fa a les traduccions, es pot destacar que les italianes s'han transmès en manuscrits que també contenen texts de (i) Dante (dos mss., el primer dels quals conté el *Convivio*, mentre que el segon conté el “Donne, io non so di chui mi prieghi amore”), (ii) Virgili traduït (un ms.), i (iii) Ovidi (un ms., amb l'*Ars* i els *Remedia* traduïts). A més a més, la transmissió del text, fos l'original o una traducció, sembla haver estat fragmentària ja des del segle XIII, període en què es va copiar el ms. *Vat. lat.* 4363 i en què podem suposar que ja circulaven reculls que en contenen cites descontextualitzades.

Pel que fa a les traduccions, la primera és la de Drouart la Vache, *Li livres d'amours* (1290), escrita en vers i transmesa en un manuscrit.²⁹ Les següents són les italianes que van ser escrites en algun moment del segle XIV i que són més fidels al text llatí que les franceses: *Lo Gualteri*, i *Lo trattato d'Amore*, del qual queden quatre

²⁹ També n'hi ha dues cites traduïdes al *Roman de la Rose* (1264-1269) i al *Livre d'Enanchet* (1287).

manuscrits, tots a Florència. Aquesta darrera Barbiellini l'ha atribuïda a Boccaccio.³⁰ També se suposa d'aquest segle la traducció catalana (Biblioteca del Palacio Real de Madrid), tot i que encara no ha estat prou estudiada per precisar-ne la datació. Les darreres traduccions són dues d'alemanyes del segle XV: la primera, *Der Minne Regel*, és una traducció parcial del 1404, escrita per Eberhard von Cersne; la segona, *Puech Ovidy von der lieb zu erwerben*, va ser un encàrrec de l'arxiduc Albrecht VI a Johann Hartlieb i es va acabar a Viena el 24 de febrer de 1440. N'hi ha deu manuscrits, quatre dels quals són a Munic i un a Viena.

Un altre aspecte interessant de la difusió del *De amore* és la manera en què se l'anomena a les rúbriques dels manuscrits: “De arte amandi” (Stuttgart, Württembergische, 4º, 31), “Alanus de Arte amandi Et remedio Amoris” (Roma, Biblioteca Vaticana, Ross. 1097), “Liber de arte honeste amandi et de reprobatione amoris inhoneste” (París, Bibliothèque Nationale, lat. 8758) i “De arte amandi. De reprobatione amoris et eius remedio” (Wolfenbüttel, Herzog-August-Bibliothek, 83.18). També n'hi ha molts d'altres que en diuen “Liber Galteri” (Montpeller, Bibliothèque de l'École de Médecine, cod. 217), “Gualterius amoris” (Leipzig, Universitätsbibliothek, cod. 1593) i fórmules semblants (Berlin, Staatsbibliothek, ms. lat. 4º239; Cracòvia, Biblioteka Jagiellonska, cod. 5230; Praga, Universitätsbibliothek, cod. XIV, E 29).

3. LA TRADUCCIÓ CATALANA DEL *DE AMORE*

3.1. *Descripció i història del manuscrit*

Aquest treball no té com a propòsit l'estudi del manuscrit II-3096. Per tant, només el descrivim —a partir d'altres fonts,³¹ i afegint-hi algunes observacions pròpies fetes a partir de la reproducció digital—, amb el propòsit d'apuntar algunes de les qüestions que han dificultat l'estudi de la traducció del *De amore*.

El manuscrit II-3096 de la Biblioteca del Palacio Real de Madrid ha estat estudiat per diversos autors des del segle XIX: Massó i Torrents 1888: 34-37; Round 1974-1979: 195; Blüher 1983: 126-128; Jorgensen Concheff 1985: 53, 108, 131 i 138; Martínez Romero 1985: 136-138; Gimeno (1992); Alvar (1994: 206-9), i Puig (1995: 220-2). És un manuscrit factici de 101 folis de paper, numerat modernament amb llapis en xifres àrabiques. L'enquadernació és moderna, de paper amb aigües sobre cartró. Fa 28x22cm.

³⁰ Barbiellini, Beatrice, “Alcuni nuovi testi attribuibili a Boccaccio (manoscritti Riccardiani 2317 e 2318): dall'*Ars amandi* ovidiana al *Libro d'amor* di Cappellano”. *Rendiconti. Classe di lettere e scienze morali e storiche*, 2008, 142, 3-40.

³¹ Sobretot Gimeno (1992) i Puig (1994).

Les contraportades i els folis de guarda estan recoberts amb paper d'aigües. A la cara interna de la contraportada anterior hi ha l'etiqueta amb la signatura del manuscrit (3096). Al verso del primer foli de guarda n'hi ha la signatura antiga escrita amb llapis (II-LI-1).

El manuscrit conté dos miscel·lanis enquadernats junts en algun moment posterior al 1826. Gimeno (1992) els anomena A (ff. 1-32, 50-101) i B (ff. 33-49). El miscel·lani A és el més antic. La seva caixa d'escriptura és de 20x15cm, a ratlla tirada, i amb 30-32 línies de mitjana. La lletra és gòtica bastarda del s. XV (Puig 1995: 221). Segons Gimeno (1992) es correspon, per aquestes característiques, al model del llibre-registre que va transmetre la literatura en llengua vulgar. Els seus folis tenen una numeració antiga i porten “uniformement la filigrana de la balança, segons el model de Briquet 2395, paper existent a partir del 1376” (Puig 1995: 220). Aquest miscel·lani transmet una traducció de dues tragèdies de Sèneca³² —*Medea* i *Agamèmnon*, aquesta darrera incompleta— precedides d'un resum de les deu tragèdies, la traducció del *De amore* i dues lletres d'estil ovidià.³³

El miscel·lani B és posterior: la lletra i el paper són diferents. La caixa d'escriptura, marcada, és de 22x15cm, amb 30-32 ratlles per pàgina. La lletra és una cursiva catalana de finals del XV i principis del XVI (íbidem). Conté notes d'altres mans. Els folis presenten “filigrana de la mà i una estrella de cinc puntes al capdamunt del dit mitger, semblant al que reporta Briquet el 11139, de cap a l'any 1504” (íbidem). Aquest miscel·lani posterior també és diferent de l'antic pel contingut, atès que transmet texts de diferents tipus, alguns dels quals són literatura profètica: (i) *Regiment de sent Bernat en qual manera de ésser regida la casa e companya de bon hom que féu a son amích lo cavaller del Castell Ambrós*; (ii) *Prefacio a les Profecies*; (iii) *Summula seu Breviloquium super Concordia Novi et Veteris Testamenti*; (iv) *Mestre Arnau de Vilanova. Prediccions*; (v) *Mossèn Ramon Servera* (lletra). Encara no s'ha aclarit la raó per la qual es van enquadernar junts ambdós miscel·lanis.

L'ordre actual del manuscrit II-3096 és el següent: (i) traducció de les tragèdies de Sèneca (ff. 2r-32v);³⁴ (ii) miscel·lani B (ff. 33r-49r); traducció del *De amore* (ff. 50r-98v) i lletres (99r-100v). L'ordre original del miscel·lani A era aquest altre: *De amore* (ff. [I]-L); lletres (ff. LI-LII); tragèdies de Sèneca (ff. LX-LXXXVIII).³⁵ Encara més, alguns

³² Per a l'estudi d'aquesta traducció, vegeu Martínez (1985), (1992) i (1995).

³³ Per a la caracterització de les lletres, vegeu Pujol (2021).

³⁴ La foliació moderna s'indica amb xifres aràbigues, l'antiga, amb romanescs.

³⁵ Després de les lletres hi ha un foli en blanc, que es correspon al f. LIII en la foliació antiga i al f. 101 en la moderna.

folis estan desendreçats: els folis 72-84 es corresponen amb els XII-XXIV. És a dir, “als actuals folis 50-101 correspon la següent distribució de la numeració antiga: II (manca el foli I) – XI (actuals ff. 72- 84) i XXXVII – LIII (actuals ff. 85-101)” (Puig 1995: 220).

Exposats els canvis en l'ordre del manuscrit, convé aclarir-ne la història. La primera notícia que en tenim és de Josep Marià Ortiz, escrivà de l'alcaldia del Palau Reial de València, que va posseir el miscel·lani A i va atribuir les tragèdies a Antoni de Vilaragut i, el *De amore*, a Domingo Mascó, per un motiu desconegut. Ja hem esmentat les anotacions marginals del f. 50r.³⁶ A banda d'aquesta anotació, també tenim constància de l'informe que va elaborar Ortiz el 1782 sobre la història del Palau Reial de València a partir de documentació diversa. En aquest informe va afegir unes notes que tractaven també sobre diferents aspectes de la història del palau i de València, com ara la segona nota, que tracta sobre la mort i l'enterrament de la reina Maria de Castella i de Joan de Brandenburg, virrei i segon marit de Germana de Foix. La nota que ens interessa és la setena, que esmenta escriptors valencians com Jaume Roig, del qual determina en quin període va escriure —“floreció por la mitad del siglo XV, y no antes, como suponen algunos” (Ortiz 1782: 38)—, Ausiàs March i el fals Jaume Febrer. Ortiz va situar Mascó entre aquests autors, i li va atribuir la traducció del *De amore*, que anomenava “Tragedia del Hom enamorat, y la fembra satisfeta”:

A estos [Jaume Roig i Ausiàs March] precedió Don Domingo Mascó, Consejero del Señor Don Juan el I de Aragon, Autor de la *Tragedia del Hom enamorat, y la fembra satisfeta*, alusiva al amor que profesaba el Rey Don Juan á Doña Carroza, Dama de la Reyna, que se representó en el Real de Valencia el Abril de 1394, la que original com varias notas de la misma letra posee el Informante; con lo que es visto, que en el siglo XIV ya se hallaba recibido el uso de las Tragedias en Valencia (Ortiz 1782: 39).

No obstant això, no s'ha trobat cap text de Mascó que sigui literari, sinó que els que va escriure estaven relacionats amb les seves ocupacions polítiques i jurídiques.³⁷

Després d'Ortiz, la següent notícia destacable del miscel·lani A és la del bibliògraf Vicent Salvà, que el va veure i el va descriure al seu *A Catalogue of Spanish and Portuguese Books, with occasional literary and biographical remarks*. La seva descripció és important per entendre l'estat actual, desendreçat, del manuscrit i per rebutjar la

³⁶ “Regles de Amor y Parlament de un Hom y una Fembra fetes per Mn. Domingo Mascó a requesta de la Carrosa Dama del Rey Dn. Juan el I y Carta amorosa desta al Rey y sa resposta”; “Letra de J. Mariano Ortiz. Autor de muchas obritas”.

³⁷ Vegeu Fuster (1828-30: 19-20) i Julià (1920: 199). Per a una síntesi, vegeu Cantavella (2004: 51-52).

hipòtesi de Cantavella (2004) segons la qual Ortiz va extreure del primer foli del *De amore* la informació de l'obra, inclosa la vinculació amb Mascó.

It is rather singular that both these manuscripts should have fallen into my hands, as they are bound separately. Without doubt, however, they originally formed parts of one entire MS., which I infer from the perfect resemblance of the characters, and from the second beginning at pag[e] 54, the other ending at 53. They are complete with the exception of one leaf, which is wanting at the beginning (Salvà 1826: 135).

Per consegüent, a començaments del segle XIX, el miscel·lani A estava enquadernat per separat, amb les tragèdies per una banda i el tractat i les lletres per una altra, i ja hi mancava el primer foli del *De amore*. D'això se'n desprèn que l'enquadernació actual és posterior al 1826, i que és poc probable que Ortiz hagués posseït el primer foli del *De amore*. El miscel·lani B també el va descriure Salvà (1826: 219), així que creiem que els dos manuscrits van passar al següent posseïdor, que els hauria enquadernat junts, després que Salvà els hagués descrit. A l'edició de 1920 Julià va aventurar que aquest ordre podria explicar-se pel fet que qui els hagués adquirit volgués protegir el miscel·lani B intercalant-lo amb l'A, perquè aquell no estava tan ben conservat com aquest (1920: XIII).

En definitiva, només tenim constància de les descripcions d'Ortiz i Salvà. Encara resta descobrir qui va posseir el manuscrit després de Salvà i com i quan va adquirir el manuscrit la Biblioteca Reial del Palacio de Madrid. El devia adquirir abans del 1920, any en què es va editar per primer cop el text del *De amore*, per la qual cosa hi ha un lapse de cent anys entre l'últim esment de l'obra i la primera edició.

3.2. *Autoria i datació*

La crítica ha indicat que la lletra del manuscrit és de finals del segle XIV o de començaments del XV (Martínez 1985; Gimeno 1992). Aquesta datació situa el manuscrit, però no pas la traducció, que és anterior.

Resta, doncs, la possibilitat de buscar-ne referències, citacions o influències a altres obres o atestacions documentals que puguin ajustar-ne la datació. Un altre recurs és l'anàlisi lingüística, malgrat que no se'n puguin deduir conclusions indiscutibles. També podria ser útil tenir en compte la datació de la traducció de les tragèdies de Sèneca

copiades al mateix manuscrit. Martínez (1985) la considera de finals del segle XIV.³⁸ Si bé aquesta dada no aporta cap matís a la datació proposada arran de la lletra, cal destacar que l'estudi de Martínez de la traducció de les tragèdies desmenteix l'autoria de Vilaragut. Per tant, Ortiz va errar l'autoria de les dues traduccions, la de les tragèdies i la del *De amore*. Amb tot, els estudis sobre el darrer encara intenten justificar la vinculació de Mascó amb la traducció. Tenint en compte que desconeixem el motiu pel qual Ortiz va atribuir-la-hi, convé desvincular-l'en fins que se'n trobi una prova. En aquest sentit, considerem insuficientment justificat el possible préstec al qual es refereix Cantavella (2004), perquè, per justificar la possibilitat que Bernat Metge hagués manllevat un fragment del *De amore*, parteix del raonament que és possible que Mascó, relacionat amb la cort i, per tant, amb Metge, n'hagués posseït el manuscrit, cosa que no podem assegurar. A més a més, si troba possible que el posseís no és sinó perquè confia en el criteri d'Ortiz, el qual hauríem de posar en dubte. No obstant això, el possible préstec de Metge és el primer indici literari de la circulació del *De amore* llatí en l'àmbit català.

El que sí que “ens ajudaria a eixir de dubtes sobre la pertinença del ms. II-3096 (I) a Mascó, seria trobar l'inventari de la seua biblioteca que va efectuar l'escrivà Bernat Gomis, segons Just Pastor Fuster, qui podria haver-lo vist” (Cantavella 2004: 57). A l'edició de l'obra de 1920 s'indica que no es troben els documents d'aquest escrivà, i que en l'inventari de béns de Pedro Mascó, descendent de Domingo Mascó, no hi figura cap traducció (Julià 1920: 199-200).³⁹

3.3. Anotacions marginals

Un altre indicador del fet que les traduccions de les tragèdies de Sèneca i del *De amore* havien estat un únic manuscrit és la semblança de les notes i les manícules que presenten ambdós texts. De fet, el segon és el que conté més anotacions. Les tragèdies en contenen dotze, mentre que el *De amore*, seixanta-una de llegibles i algunes més que no es poden llegir per l'estat del manuscrit —que va ser guillotinat en tornar-se a enquadrar—, a més de 126 crides, com ara *vide*, *vide bene*, *nota* i *nota bene*, igual com les de les tragèdies. Totes aquestes notes són de la mateixa mà que el text i estan confegides de manera homogènia en tot el manuscrit, per tant, se'n conclou que ja eren en el manuscrit

³⁸ Tampoc no es resol aquesta qüestió a l'edició: “resten obertes, per exemple, qüestions tan bàsiques com la de l'atribució [...], l'original seguit per portar endavant la versió o l'època en què es realitzà” (Martínez 1995: 13). Martínez situa la data límit de composició el 1440, any en què les *Tragèdies* apareixen a l'inventari de béns de Pere d'Artés (1993: 17).

³⁹ *Papeles procedentes del Convento de la Murta, Leg. 407, XI*. Arxiu general del Regne de València.

que va servir d'antígraf al copista. Cantavella ha assenyalat que les anotacions presenten el mateix tipus cromàtic de tinta, però més diluïda, per la qual cosa ha considerat que “no s’haurien realitzat alhora que s’efectuava el procés de còpia, sinó en un moment posterior” (2007: 39). N’hi ha dos atribuïbles a una altra mà, posteriors a la còpia, atès que la lletra és diferent: és més recta i no lliga les lletres dels mots, sinó que queden una mica separades, i el traç de les *e* i les *g* també és diferent al de l’altra lletra de la resta del text: la *e* és més tancada, i la *g* és menys rodona. A més a més, són les úniques notes en llatí, la resta són en català. Una altra diferència és que una d’aquestes notes no parafraseja el text, sinó que transcriu el proverbi⁴⁰ següent: “vulpis amat fraudem, lupus agnum, femina laudem”. Aquest proverbi apareix a les *Quinque tabulae salutationum* de Boncompagno da Signa, mestre de retòrica, (c. 1170-1240): “et est sciendum quod mulieres appetunt laudari quia vulpis amat fraudem, lupus agnum, femina laudem”.⁴¹ Pel que fa a l’altra anotació, malgrat que només és llegible parcialment (“Qr laus [...]”), es pot deduir pel text al qual fa referència que remarca que hom no s’ha de lloar a si mateix.

Cantavella va classificar les anotacions en quatre grups temàtics:

(1) anotacions miscel·lànies sobre comportament educat i moralment correcte; (2) regles que ha de tenir en compte l’enamorat en el procés de seducció i en l’amor; (3) indicacions sobre el correcte comportament de la dona en la seducció i la relació amorosa; (4) observacions sobre la natura de l’amor humà (2007: 40).

Dels fragments editats en aquest treball, els dos primers contenen anotacions, mentre que el darrer no presenta ni anotacions ni crides. Els dos primers, que es corresponen amb el començament del text i el primer diàleg, i que ocupen setze folis (ff. 50r-56v), tenen onze notes,⁴² les quals es poden classificar seguint la proposta de

⁴⁰ A Walther (1963) es pot trobar amb les formes “Vulpes amat fraudem, lupus agnum, femina laudem, nauta suum portum, leo predam, rusticus hortam” (34221) i “Vulpes vult fraudem, lupus agnum, femina laudem” (34224).

⁴¹ És curiós que aquest autor també hagués escrit un tractat sobre l’amor (*Rota veneris*), una obra que comparteix amb el *De amore* el fet de poder-se llegir com un manual que ensenya a seduir a través de la paraula. Encara més, el manuscrit llatí 1905 de la Bibliothèque Nationale de Paris transmet al *De amore* amb el *Tractatus de amicitia* de Boncompagno —i la *Doctrina dicendi atque tacendi* d’Albertano da Brescia. Hi ha encara un altre manuscrit que també aplega el text de Boncompagno i un fragment del *De amore*: el manuscrit 1890-92 de la Bibliothèque Royale de Brussel·les. El text és d’Steven Wight (ed.), Boncompagno da Signa (1998), *Quinque tabulae salutationum. Scrineum. Saggi e materiali on line di scienze del documento e del libro medievali*, Università degli Studi di Pavia. En línia: <http://dobc.unipv.it/scrineum/scrineum.htm>.

⁴² (1) “[...]rme [...] no [...]endre [...]ell ni [...] qui [...] amor [...]”; (2) “nota com deus fer per manera que la d[o]na que volràs amar que sia sàvia e la su·amor e la t[ua] durarà longa[ment]”; (3) “vid(e)qu(e)lo [cler]gue es dit p(us) noble q(ue) no lo quin [e]s p(er) lin[ya]tge”; (4) “vulpis amat fraudem, [lup]us agnum,

Cantavella (2007), malgrat que n'hi ha una que no hi acaba d'encaixar: la tercera, que indica la consideració social dels clergues. Malgrat tot, el conjunt d'anotacions es poden classificar segons la proposta de Cantavella, i, com suggereix, semblen indicar que el lector català —igual com també altres lectors, com s'ha indicat a l'apartat sobre la difusió del text llatí— llegia el *De amore* com un text que contenia informació, d'una banda, sobre la manera correcta de captenir-se en l'amor —com fer que l'amor sigui de profit per a l'home i per a la dona— i, de l'altra, sobre la naturalesa de l'amor com a objecte d'estudi d'un tractat, fos quin fos el to que volgués adoptar l'autor, seriós o irònic. El possible caire moral o didàctic de l'obra el reforça la lectura també moral que es feia de les tragèdies de Sèneca, “convertides d'hora —i fonamentalment durant els darrers segles de l'Edat Mitjana— en font moral i desproveïdes de qualsevol relació amb la representació dramàtica” (Martínez 1995: 13). És probable que el motiu pel qual es van copiar ambdós texts junts fos, en primer lloc, pel fet d'ésser traduccions del llatí de les quals es podien derivar reflexions sobre la naturalesa de les passions humanes i, en segon lloc, per la forma dialogada d'una part del *De amore*.

En efecte, si s'observa en quins folis hi ha anotacions, es pot concloure que les narracions no eren el que més interessava a qui les va fer, atès que ni la narració del diàleg “de hom noble e de dona noble” sobre el purgatori de les dames cruels ni la narració artúrica no tenen cap anotació.

En definitiva, l'ús de les anotacions suggereix que la traducció del *De amore* va arribar al lector català com un text del qual extreure reflexions de caire moral o sobre la naturalesa de l'amor, tot i que estudiant només el manuscrit i el text no es pot concloure si les narracions que inclou aquesta traducció van ser llegides amb interès, atès que no tenim evidències materials de la circulació independent d'aquestes narracions a la corona d'Aragó.⁴³

femina laudem”; (5) “qr laus [i...]”; (6) “[vide] que nengú [no] deu loar si [m]ateix e si ho fa [...] s gran legea [en] boqua de [pròpr]ia p(er)so(n)a”; (7) “vide que la dona no [deu] gardar linyatge m[as ...] que resplandesqu[en pe]r b[o]nes virtuts, car [...] es de atorgar d'am[ar aqu]ell q[ui] és noble per pro[e]a de bone[s] costums qu[e] no aq(ue)ll qu[i] ho és per linyatge”; (8) “[vide] que negun home [ma]ssa jove no deu [de]manar amor [de] sàvia fembra”; (9) “vide que .iiii. són los graus d'amor”; (10) “vide que neguna dona no deu res prometre cuitosament a negú”; (11) “vide com major cosa en lo món no pot donar la fembra sinó que liure son cors a·quell qui ama”.

⁴³ S'ha conservat un manuscrit que només transmet la narració artúrica, traduïda a l'italià, al manuscrit 42.38 de la Biblioteca Medicea Laurenziana de Florència, la qual cosa pot ser un indicatiu de la circulació independent de la narració a Itàlia.

3.4. *Estudi de la traducció*⁴⁴

El text d'aquest manuscrit presenta una sèrie d'obstacles que es poden situar en dos moments diferents: el de la traducció i el de la còpia. Alguns no es poden atribuir amb certesa a cap dels dos, atès que podrien haver-se produït en un o en l'altre. L'acció de traduir és la més complexa, així que s'exposaran en primer lloc els errors de còpia. En la fase romànica de la transmissió, igual com en la llatina, es van produir errors de còpia que s'han de corregir en editar el text. La majoria d'aquests errors són substitucions d'una forma gràfica per una altra de semblant. Alguns exemples són: *dien* en lloc de *diem*, *moure* en lloc de *noure*, *guarda* en lloc de *garde*, *acostumat* en lloc de *acostuma* o *permesa* en lloc de *promesa*. També hi ha altres errors com ara *cayaller* en comptes de *cavaller* o *donyhs* en comptes de *donchs*.

La traducció implica alhora diferents accions: la lectura, la interpretació, el trasllat d'una llengua a l'altra, la còpia i, fins i tot, l'edició. Encara més, en la traducció convergeixen d'una banda, les lliçons i els errors de la transmissió llatina, que són en el model llatí, i, de l'altra, les innovacions i els errors del traductor. Aquests errors sovint es produeixen pel canvi d'una forma per una altra de gràficament semblant. Pagès va trobar onze substitucions d'aquest tipus que poden ser errors de lectura d'un copista del text llatí o del traductor català: *domicellus* en lloc de *domicilio*, *affectus* en lloc de *effectus*, *monentur* en lloc de *moventur*, *statum* en lloc de *statim*, *precibus* en lloc de *pellicibus*, *annorum* en lloc de *an morum*, *praesepio* en lloc de *praecepto*, *invenis* en lloc de *iuvēnis*, *surdescit* en lloc de *sordescit*, *sum* en lloc de *sim* o *sunt*, i *portas* en lloc de *partes*. Encara se n'hi poden afegir d'altres que hem trobat: *corporis* per *coeperis*, *mulieribus* per *muneribus*, *letatur* per *loquatur*, *sed* per *et*, *mag(is)tro* per *magno*, *r(espo)ndes* per *rudes* i *doctas* per *indoctas*. Un altre tipus de mala lectura que sí que podem atribuir amb certesa al traductor és l'assignació d'un cas diferent del que correspon a una desinència per l'homografia de dos morfemes. Vegeu, a tall d'exemple, l'oració següent, en la qual el traductor ha interpretat "masculi" com a nominatiu plural en lloc de genitiu singular, la qual cosa ha provocat la manca de coherència de nombre entre el subjecte i el verb: "masculi vero nobilitas mulieris nunquam potest coniunctione mutari" (Trojel 1972: 19), "mas los mascles per noblea de fembra a qui sia ajustat no pod mudar son ordre". Els verbs *sia* i *pod*, així com el possessiu *son* i l'adjectiu *ajustat* són en singular, mentre que el subjecte és en plural. Aquesta lectura potser es deu al fet que "nobilitas" és més a prop

⁴⁴ Aquest apartat és fruit d'haver editat i anotat una part del text a l'apartat II del treball.

de “mulieris” que de “masculi”, cosa que devia fer llegir al traductor “per noblea de fembra”, malgrat que la desinència de nominatiu de “nobilitas” l’hi hauria d’haver impedit. No obstant això, cal preguntar-se si és possible que llegís “nobilitate” a l’antígraf: malgrat que Trojel no reculli aquesta variant, no és impossible que existís.

Hi ha llocs del text en què s’acumulen errors de diferent tipus que fan que el text resultant perdi la coherència. N’és un exemple el següent:

Aquests aytals tantes com ne vehen ne volrrien a luxúria ésser mesclades. D’aquests aytals és la lur amor com dels cans, e són acomparats als àsens, car aytals solament de natura són amonestats, los quals són comparats a hòmens, e d’aytals lo departiment de rahó los fa departir d’altres bísties.

Illi tales quot vident tot cupiunt libidini immisceri. Istorum talis amor est qualis est canis impudici. Sed nos credimus asinis comparandos; ea namque solummodo natura moventur quae ceteris animantibus homines ostendit aequales, non vera quae rationis differentia nos a cunctis facit animalibus separari (Trojel 1972: 13).

El traductor, a la primera oració, que tradueix “illi tales quot vident tot cupiunt libidini immisceri” (íbidem), ha canviat algunes funcions sintàctiques. El sentit hauria de ser “aquests [homes], moguts per la seva luxúria, desitgen totes les [dones] que veuen”. Tanmateix, com que el subjecte de l’infinitiu és inferit de l’oració de la qual depèn, i no és explícit, és a dir, no està marcat morfològicament, ha interpretat que el subjecte era les dones, i no pas els homes que les desitgen, alhora que “volrrien” (“cupiunt”) ha passat a tenir com a complement directe una oració d’infinitiu. Aquests canvis han provocat que es perdi la causalitat (“libidini immisceri”). La causa expressada per aquest sintagma mal comprès es correspon amb un dels motius que impedeixen l’amor, l’excés de desig,⁴⁵ que s’ha omès a l’explicació que hi ha més avall al text. A la frase següent del fragment que comentem s’ha omès “impudici”, que no és una omissió important; tanmateix, n’hi ha d’altres que sí que ho són, com ara l’omissió de “ceteris animantibus”, la qual podria haver estat responsable que s’hagués malinterpretat “homines ostendit aequales”. A més a més, també hi ha influït una mala lectura del llatí (*monentur*, ‘amonestats’ per *moventur*, ‘moguts’) que podria provenir d’un error de còpia produït en la transmissió llatina o d’un error de traducció. Finalment, també s’ha omès “non vera”. Així doncs, en un fragment tan curt com aquest es poden trobar alguns dels obstacles presents a la resta del text.

⁴⁵ Vegeu el text: “tot hom poderós (...) pod usar de amor si la edat no u embarga, o seguedat, ho *massa habundància de volentat*”. La cursiva és nostra.

Convé preguntar-se si tots aquests errors els pot explicar només la manca d'aptitud del traductor: considerem que són sobretot les omissions i també, tot i que en menor mesura, les males lectures de mots llatins les responsables de les incoherències. Encara més, a vegades fa l'efecte que el traductor, o algú altre, en haver faltat alguns mots, o en haver-hi detectat un error, hagi intentat completar oracions. És el que s'esdevé en la traducció de “nisi te crederem ista ludendo narrasse, vet ut mihi verecundiae ruborem induceres, dicerem tuam plurimum errare prudentiam” (Trojel 1972: 82), que en català ha donat “si donchs no creus que aquesta ho haja dit janglan e per ço que no hajes vergonya dictaràs una bella rahó”. D'una banda, el traductor ha entès que “ista” fa referència a la dona (pronom demostratiu femení singular) i no pas a les coses dites (pronom demostratiu neutre plural), cosa que ha provocat els canvis de persona en els verbs. Aquests canvis podrien ser ja en el model llatí. De l'altra, el complement del verb (“dicerem”), “una bella rahó”, tampoc no tradueix bé “tuam plurimum errare prudentiam”, de manera que fa l'efecte que faltés al model llatí, o que hi hagués una altra cosa, o que el traductor no ho entengués i ho solucionés amb una lliçó nova. Una altra omisió que entorpeix la comprensió del text es produeix a l'oració següent: “E la bella parleria trau al cor dels aman[ts]”; “Sermonis facundia multotiens ad amandum non amantium corda compellit”. Interpretem que “trau” tradueix “compellit”, amb el sentit d'“empeny”, i que hi falta “ad amandum”, que es podria haver traduït per “a amor”. Encara més, tradueix “corda” en singular en lloc d'en plural, que podria ser un error de còpia, o que podria reflectir una variant present en el seu model llatí.

En resum, hem comptat seixanta-sis omissions, una quinzena de males lectures de mots llatins per formes gràfiques semblants, vint-i-nou errors de còpia en català, també per formes gràfiques semblants, i, almenys, cinc salts de còpia, tot i que és ben possible que n'hi hagi més. Aquesta còpia, però, no només presenta la dificultat de corregir els errors dels copistes i el traductor, sinó que també requereix que l'editor valori quina ha estat exactament llur intervenció. Si bé el traductor és fidel al llatí, i a vegades és literal, el text que ens ha arribat resumeix alguns fragments més amplis en els testimonis llatins recollits per Trojel, simplifica oracions i omet des de mots fins a períodes sintàctics llargs. En alguns casos les omissions no entorpeixen la lectura ni provoquen una pèrdua de sentit important. Aquest tipus d'omissions, abundants a la narració artúrica, ens sembla que podrien ser intencionades, és possible que responguin a la voluntat del traductor de resumir el text. Al contrari, un nombre considerable de les omissions dels primers dos fragments editats impliquen no només una pèrdua de significat, sinó que arriben a

arrabassar la coherència i la cohesió al text i en dificulten la comprensió i la reconstrucció. Conseqüentment, aquestes omissions no poden ser deliberades: han de ser accidentals forçosament, i són o bé conseqüència d'un model llatí defectuós o bé d'un error de traducció o de còpia. Encara més, creiem que la inintel·ligibilitat d'alguns d'aquests fragments amb omissions és deguda a una acumulació d'errors successius. En altres paraules, un lloc amb un error al model llatí hauria desencadenat una sèrie d'errors de traducció, que potser van fer incórrer els copistes en altres errors. Altrament, és possible que el copista partís d'un antígraf amb correccions no cancel·lades (vegeu les notes 144 i 268 de l'edició).

Quant al lèxic, hi ha algunes duplicacions sinonímiques de noms, adjectius, verbs i adverbis: “demanar e pensar”, “demanar o elegir”, “maneres o graus”, “dones o fembres”, “compte o nombre”, “dolça e melada”, “amonestat o forçat”, “yvaçosa o cuytosa”, “tost e hivaç”. Dos d'aquests doblets lèxics són interessants perquè podrien indicar, potser, la voluntat de modernitzar el text o fer-lo més entenedor afegint a un mot més arcaic un altre de més modern. El més arcaic devia ser el traduït, i el més modern, l'afegit per una mà posterior. Hem localitzat dos doblets d'aquest tipus amb l'adjectiu *ivaçós*, “yvaçosa o cuytosa” i “tost e hivaç”, el primer al diàleg editat, el segon, al diàleg següent, que no hem editat. El darrer cop que apareix el mot al text, però, no forma part de cap doblet: “en la hivaçosa vista de l'amant lo cor salta”. Altres usos lingüístics arcaics són el de l'adverbi *sempre*, que es fa servir amb el sentit de ‘tot seguit, immediatament’ (DCVB, s. v. *sempre*, 3), i el d'*altre* com a pronom amb funció de complement del nom, això és, amb el sentit ‘d'altri’, que no hem trobat documentat al DCVB ni al DECLC: “que com han agut molts pensaments de fembres pus que·n vehen altres *sempre*·s cobegen aquelles, e si *sempre* no poden haver ço de que són desijosos estan desagradables”;⁴⁶ “quina differència major pot fer la fembra sinó que liure son cors a *altre* arbitre?”.⁴⁷ Així mateix, el mot *lloriga* com a sinònim d'*ausberg* també és força arcaic i no està gaire documentat en català. Encara que al *De amore* l'ús estigui condicionat pel llatí “lorica”, el considerem un signe d'arcaisme.

Des del començament del segle XI, al costat de l'*ausberg*, els documents citen la “lorica”, nom llatí que a Castella ocuparà el lloc del germànic “alsbergum”. En un testament català de l'any 1094, llegim “meas espatas et lorica et sua spata”, etc., i en un altre, del 1094,

⁴⁶ La cursiva és nostra.

⁴⁷ La cursiva és nostra.

llegim “meas espatas et loricas dimitto filio meo Guillelmo Iordanis”; i el mot reapareix en molts altres documents de l'època. (...) El mot *lloriga* no assolirà en català la difusió que tingué en castellà, i fins al segle xv el trobarem designant principalment les proteccions de malles dels cavalls, no dels homes (Riquer 1968: 19).

En la literatura apareix, poc, a les cròniques de Pere III i de Ramon Muntaner. Vegeu un dels exemples que en dona el DCVB, extret de Muntaner: “un terç de cavallers armats ab llorigues”. Per consegüent, es podria plantejar la possibilitat que el text fos unes dècades anterior al que s'ha suposat fins ara.

Hi ha encara una altra observació lingüística remarcable: l'ús del passat perifràstic, que és un indicatiu que no s'hauria de descartar la possibilitat que el text fos anterior al que s'havia suggerit. Hem esmentat la presència d'*ivaç*, documentat en Bernat Desclot i Sant Vicenç Ferrer, el derivat *ivaçós*, en Ramon Llull, i l'ús de l'adverbi *sempre* amb el sentit antic de ‘tot seguit’, i *altre* com a pronom amb funció de complement del nom. A la narració artúrica apareix la perífrasi de *va* seguit d'infinitiu. Colon (1978a) i (1978b) en va estudiar l'ús als texts antics, i va determinar que la perífrasi va adquirir un valor de passat en català, fins al punt que “ha esdevingut l'expressió normal del passat definit” (Colon 1978: 119), a diferència del perfect simple, l'ús del qual s'ha reduït a la llengua escrita, igual com en francès. Colon va extreure uns 500 exemples d'aquesta perífrasi i va concloure que en els texts antics —entre els quals el *San Graal*, la *Destrució de Jersusalem*, el *Decameron*, la *Crònica* de Desclot, o les *Epístoles* de Pere III el Cerimoniós— ja tenia un valor temporal de passat, i que, en contraposició amb el passat simple, la perífrasi posava en relleu l'acció. Altrament, va apuntar que abans del 1350 la perífrasi tenia una restricció segons la qual només podia seleccionar verbs perfectius de tres tipus: verbs de moviment que impliquen el desplaçament del subjecte (*acostar-se*, *anar*, *córrer*, *eixir*, *venir*),⁴⁸ verbs que representen accions físiques i momentànies que no requereixen el desplaçament del subjecte (*abraçar*, *besar*, *brocar*, *ferir*, *gitar*, *trencar*), i verbs de paraula (*contar*, *cridar*, *demanar*, *dir*). Al text que hem editat la perífrasi apareix amb verbs de moviment: *eixir*, *amenar*, *pujar*, *córrer*, *venir*, *tornar-se*; verbs que indiquen accions físiques momentànies i canvis d'estat: *donar* (“va li donar un besar d'amor”, “va li donar en l'escut”), *cruixir*, *ferir*, *llevar* (“va llevar alt la maça”), *manejar*, *tolre*, *prendre*, *trencar*, *vestir-se*, *escomoure*; i verbs de paraula: *dir*, *pregar* (“la va pregar ab humils paraules”), *atorgar*. A més, la perífrasi sol aparèixer inserida en una

⁴⁸ Tots els exemples són extrets de Colon (1978: 130).

sèrie d'accions per destacar-ne una. Colon en descriu l'ús de la manera següent: “la perífrasi formada amb l'auxiliar de moviment és susceptible de venir a pertorbar tot un seguit d'esdeveniments. Té una manera brusca i inesperada d'entrar en acció i de provocar amb això la posada en relleu d'un fet de la narració” (1978: 157). En trobem un exemple al començament de la narració de les regles del *De amore*:

Car hun cavaller de Bretanya, dementre qui ell anàs a veure tot sol la selva del rey Artús, e com fos entrat dins la selva, huna jove fembra —la qual era plena de maravellosa bellesa e cavalchàs hun marvellós cavall—, tota en cabells, *va exir* a carrera a aquell cavaller, la qual lo cavaller saludà encontinent, e ella respòs-li ab cortesa paraula.

Tanmateix, hi ha dos indicis que poden fer dubtar del grau de gramaticalització de la perífrasi al *De amore*. El primer és la selecció del verb *combatre*'s, que, des del nostre punt de vista, no acaba d'encaixar en els verbs descrits per Colon: no és exactament una acció momentània, un gest com *llevar*, *manejar*, ni *trencar*. El segon és l'ús repetit de la perífrasi en la mateixa sèrie d'esdeveniments. En els fragments en què es descriuen combats a la narració artúrica del *De amore* abunda la perífrasi. És el mateix que s'esdevé en el passatge de la *Crònica* de Muntaner que cita Colon, per la qual cosa “tenim el dret de demanar-nos si el procediment no s'ha ja gramaticalitzat més o menys en Muntaner” (1978: 169) i en el traductor del *De amore*. Vegeu els fragments de les dues obres:

E tantost que açò hac fet, el cavall se sentí ferit, e llevà's davant e detràs; així que fôra caüt si no fos que era ab cadena fermat en la sella. Què us diré? Ella *va metre la man* a l'espaa, e venc a un portell altre, e *anà ferir* lo cavall per la testera; e el cavall estec estabornit. Què us diré? Lo cavall *va pendre* per la regna e cridà: —Cavaller, mort sòts, si no us retrets—. E el cavaller tenc-se per mort, e *va tenir* lo bordó e *va'l gitar* en terra, e reté's a ella; e ella pres lo bordó e tresc-li la llança de la cuixa, e així mès-lo dins Peralada.⁴⁹

“Hoc, volenter”. E axí lo bretó *va pendre* l'escut e l'altre cavaller *va puigar* sus lo cavall he entre abduy dels palaus *van donar* dels esperons als cavalls, e *van trenchar* les lances e los escuts, e *van pendre* les espases e *van-sse* molt *combatre*. E com se foren combatuts, lo cavaller [donà tal colp] al bretó al cap que tot lo seny [e lo veure] li tolch. E lo bretó *va venir* contra ell ab tan gran poder e donà-li tal colp qui del cavall lo enderrochà. E tantost *va pendre* l'esperver e los cans.

⁴⁹ Muntaner, IV, 22. Extret de Colon (1978: 169).

E lo bretó *va córrer* contra l'enemich e ab hun poch de colp *va-li donar* en l'escut. E lo porter, mogut a hira, menyspreant la poquea del bretó, *va menegar* la maça ab tan gran força que tot l'escut li cuydà pecejar, sí que·l bretó ach-ne gran pahor. E lo porter, cuydant-lo matar al segon colp, *va llevar* alt la maça, mas abans que l'agués ferit, lo bretó enginyosament *va'l ferir* ab la espasa en la mà, e *va-li tolrrre* lo puny, e la maça caech en la erba.

De la comparació dels tres fragments se'n desprenen dues observacions. La primera és que la perífrasi s'usa sobretot en narracions amb confrontaments. Colon va assenyalar que havia trobat, en texts anteriors al 1350, quaranta-quatre perífrasis amb el verb *ferir*, un nombre força més elevat que en altres verbs: *anar*, un cop; *eixir*, sis; *venir*, també sis; *prendre*, disset. La segona és que al *De amore* no hi apareix *anar* —com a auxiliar— en passat. En alguns casos, aquesta perífrasi catalana coincideix amb una altra de llatina, *coepio* seguit d'infinitiu. Concretament, de les vint-i-set ocurrencies del perifràstic, catorze es corresponen amb verbs conjugats (“occurrit”, “ait”, “dixit”, “porrexit”, “exiit”, “emisit”); cinc, amb formes no personals, quatre de les quals són ablatius absoluts; quatre, amb una perífrasi llatina amb *coepio*, i una altra amb una passiva. Les dues restants no hem pogut aclarir quin verb llatí tradueixen perquè difereixen massa del text llatí fixat per Trojel. Els casos en què hi ha una perífrasi són els següents: “la va pregar”, “coepit rogare”; “va cruixir les dents”, “coepit fremere dentibus”; “va·l ferir”, “coepit impetere”; “se van escomoure”, “resonare coepit”. Aquests altres, en canvi, ocupen el lloc d'una forma no personal: “va s'eixir del palau”, “egressus de palatio stratum”, “lo bretó va pendre l'escut”, “clipeo competenti Britoni preparato”; “van donar dels esperons als cavalls”, “compulsis calcaribus equis”, “van trenchar les lances e los escuts”, “confractis clipeis lanceisque disruptis”; “va pendre l'esperver”, “apprehenso accípitre”.

Algunes d'aquestes formes no personals, com ara els ablatius absoluts, han estat traduïdes a altres llocs del text de manera literal: “quo dita superveniente inopia”, “axí sobrevinent la fretura”; “quae etiam sumpta”, “les quals coses preses”. D'altres, en canvi, s'han adaptat: “domina salutata”, “com la dona serà saludada”; “quae personae sunt aptae ad amoris arma ferenda”, “quals sien les persones covinents a portar les armes d'amor”. S'esdevé el mateix amb la veu passiva, perquè el traductor tant la tradueix literalment (“dicitur”, “es dita”; “censetur”, “és jutjat”; “adscribetur”, “serà escrita”), com l'adapta a formes més naturals (“dicetur”, “ne tractarem”; “videntur”, “són semblants”; “fertur narrare”, “alguns dien”; “ut mihi videtur”, “axí com m'és vejares”).

Pel que fa al model llatí, se n'han pogut localitzar quinze variants de l'aparat de Trojel que justifiquen les solucions de la traducció catalana, i que afegim a les vuit de Pagès: “que persone sunt apte ad amoris arma ferenda”, *B*; “voluntatis”, *ABC*; “amore”, *C*; “fomite”, *C*; “illud fomite”, *DF*; “in prima tamen ut dixi positus est iuventute quod ille”, *C*; “pro levi discedere causa”, *DEFH*; “vestra”, *A*; “eiusdem” omès, *H*; “domini” omès a *CDEFH*; “regis Arturi”, *B*; “nisi primo”, *CDEFH*; “vulneris emanare” omès, *B*; “rotundum scilicet” omès, *CFEH*; “palatii ingressu”, *CDEFH*. Aquestes variants permeten, de moment, vincular el model llatí del traductor amb els manuscrits *C*, *D*, *E*, i *F*, que comparteixen algunes lliçons.

4. CONCLUSIONS

En definitiva, l'estudi del *De amore* és complex per tres motius. El primer motiu és la manca de certeses sobre el context en què es va escriure: hi ha indicis que es va produir a França, però no s'ha demostrat si va ser en un ambient escolàstic-universitari o a la cort, tot i que considerem més plausible que es produís en el primer degut a l'estil del text i pels estudis que se n'han fet de la difusió. Tampoc no s'ha pogut definir amb precisió el moment en què es va escriure ni qui n'és l'autor, malgrat que el devia escriure algú amb formació escolàstica i coneixement sobre la lírica francesa i la narrativa artúrica entre les dues darreres dècades del segle XII i les tres primeres del XIII. Encara més, si bé se n'ha apuntat l'origen francès, els manuscrits conservats i les traduccions que se'n van fer indiquen que va tenir més èxit a Alemanya i a Itàlia. El segon motiu és la complexitat del text en si. És complex en el sentit que comprèn diferents gèneres: d'una banda, conté exposicions i raonaments propis de l'escolàstica, motiu pel qual s'ha considerat un tractat; de l'altra, inclou un nombre considerable de diàlegs, dues narracions, —la primera, cortesa, al·legòrica, la segona, artúrica—, un compendi breu de trenta-una regles i, finalment, la *reprobatio amoris*, un text misogin. Suggerim que aquesta varietat de gèneres n'ha afavorit una difusió també diversa, atès que el text es troba en manuscrits miscel·lanis que contenen clàssics llatins com Ovidi, Tibul i Virgili —en llatí o en vulgar—, texts pseudoovidians, autors que escrivien sobre temes clàssics —com Guido delle Colonne (*De Casu Troja*, ms. 83.18, Wolfenbüttel, Herzog-August-Bibliothek)—, el *Pamphilus*, i texts misògins que condemnen l'amor i les dones —especialment, els sis manuscrits amb texts del Papa Pius II i el *De secretis mulierum*, per exemple. El tercer motiu és la manca d'una edició crítica de l'obra que n'estableixi el text més rigorosament i que posi llum sobre l'*stemma codicum*.

No obstant això, tingudes en compte les diverses propostes de la crítica moderna i els seus arguments, ens preguntem si no seria possible, almenys provisionalment, sospesar la hipòtesi que el text s'hagués interpretat de diverses maneres no segons un canvi de paradigma, com va proposar Karnein, sinó segons altres factors com ara l'accés (total o parcial) al text i la intenció del lector en lloc de la de l'autor. En altres paraules, és raonable concloure que qui hagués reunit o fet copiar el *De amore* en el mateix manuscrit amb texts misògins, remeis d'amor o literatura anticortesa, devia incloure'l en algun d'aquests gèneres, i que no el devia llegir irònicament. En canvi, si Étienne Tempier el va condemnar el 1277, és poc possible que fos perquè també el considerés una *reprobatio amoris*. Tot i això, la seva prohibició no invalida la lectura seriosa del tercer llibre. Si bé aquest raonament és senzill, i no permet concloure quina era la intenció de l'autor, ni tampoc no estableix una interpretació rotunda i definitiva, salva algunes inexactituds de la proposta de Karnein (1981) i (1985), i excusa el text de la manca d'unicitat que li atribueix Monson (1988). Altrament, cal remarcar que la lectura ovidiana del text que han proposat altres autors és afavorida pel fet que es difongués amb texts ovidians o pseudoovidians, i perquè en les rúbriques d'alguns manuscrits el text s'anomena: “de arte amandi” i “remedio amoris”, tot i que això no provi que és llegís sempre en clau ovidiana.

Quant a la recepció de la traducció, de l'estudi de les anotacions marginals es conclou que el lector català va llegir el *De amore* com una obra erotodidàctica, com va indicar Cantavella (2007). Algunes de les anotacions, però, també posen en relleu observacions més generals, per exemple, sobre l'estatus dels clergues. Les anotacions de les tragèdies també assenyalen reflexions morals i, en definitiva, el lector devia trobar instructius ambdós texts. És potser per això, i perquè són traduccions del llatí i perquè contenen diàlegs, que es van copiar en un mateix manuscrit. Pel que fa a les lletres paraovidianes, poden posar-se en relació amb el *De amore* com a text cortès que fa servir la paraula com a eina de seducció i que té una sèrie de recursos retòrics propis. A més a més, el *De amore* es pot entendre com a text paraovidia, en el sentit que ha estat considerada una *ars amandi*: ho demostren les rúbriques d'alguns manuscrits (vegeu l'apartat sobre la difusió) i la presència d'Ovidi al *De amore*, que es manifesta en tres formes diferents: la primera —i més òbvia— són les referències que s'hi fan com a expert

en l'amor;⁵⁰ la segona són les cites de texts ovidians, tot i que sovint no se n'explicita l'autoria i, per tant, és difícil determinar si l'autor en coneixia la font en profunditat; la tercera és l'estructura de l'obra.⁵¹ En qualsevol cas, els tres texts del miscel·lani A tenen alguna reminiscència clàssica (*De amore*, lletres) o tradueixen un clàssic (tragèdies). Altrament, tampoc no sorprèn especialment que el miscel·lani reculli aquests tres texts, perquè el *De amore* llatí es va transmetre amb altres texts clàssics, ovidians, paraovidians, erotodidàctics (*Pamphilus*) i morals (*reprobationes amoris*). A tot això cal afegir-hi que hem discernit una segona mà, diferent de la que va copiar el text, que va escriure dues notes en llatí als marges laterals dels ff. 52v i 53r, una de les quals cita un proverbi que també apareix igual a les *Quinque tabulae salutationum* de Boncompagno da Signa ("vulpis amat fraudem, lupus agnum, femina laudem"), que era mestre de retòrica i que havia escrit un altre tractat sobre l'amor, la *Rota veneris*. Encara més, s'ha conservat un còdex que transmet el *De amore* amb una altra obra de Boncompagno, el *Tractatus de amicitia* (ms. lat. 1905, Bibliothèque Nationale de Paris).

Pel que fa a la llengua de la traducció, convé remarcar la presència d'alguns arcaismes com *lloriga*, *ivaçós*, *sempre* amb el sentit de 'tot seguit, immediatament', i *altre* amb el sentit d' 'altre', que no hem trobat documentat ni al *DCVB* ni al *DECLC*. Un altre ús lingüístic digne d'esment és el passat perifràstic, que apareix vint-i-set cops a la narració artúrica, i que n'és exclusiu —tot i que encara resta comprovar si es fa servir en l'altra narració que no s'ha editat. Té valor de passat, i selecciona verbs d'aspecte perfectiu, de moviment (*eixir*, *amenar*, *pujar*, *córrer*, *venir*, *tornar-se*), de paraula (*dir*, *pregar*, *atorgar*), o que indiquen accions físiques momentànies (*donar*, *cruixir*, *ferir*, *llevar*, *manejar*, *tollre*, *prendre*, *trencar*). Són abundants en les descripcions dels combats, la qual cosa demostra que la perífrasi començava a estar gramaticalitzada, perquè no posa en relleu una única acció. De fet, l'ús que fa el traductor del *De amore* d'aquest temps verbal és molt semblant al que en fa Muntaner a la seva *Crònica*, que també l'empra en descriure combats, però que podria ser que en conservés encara la funció de destacar una sola acció en altres fragments en què no s'esdevé cap confrontament. Resta per comprovar quina és la raó per la qual el traductor va fer servir el perifràstic, atès que tradueix diferents formes verbals del llatí, des de formes

⁵⁰ Vegeu el següent fragment, en el qual se citen les *Heroides* i s'explicita que el "mirificus Ovidius" n'és l'autor: "tales etiam mirificus Ovidius redarguendo notavit: «sint procul a nobis iuvenes ut femina compti, fine coli modico forma virilis amat»" (Trojel 1972: 16).

⁵¹ Per a la presència d'Ovidi al *De amore*, vegeu Cairns (1993).

conjugades (la majoria), fins a formes impersonals (quatre ablatius absoluts i una passiva), així com també quatre perífrasis encapçalades pel verb *coepio* seguit d'infinitiu. Una possibilitat per continuar aquest estudi seria comprovar l'ús que fan del perifràstic altres texts narratius artúrics.

El traductor català del *De amore*, ha estat força criticat, sobretot per Pagès.⁵² En aquest sentit, trobem indicada la següent afirmació de Lluch a propòsit del mètode que va seguir per estudiar el *Jugurta* català: “cal evitar deixar-se endur, d'entrada, per prejudicis sobre la capacitat del traductor” (2004: 560) ni comparar les traduccions amb el text canònic de llurs originals sense “un mètode d'aproximació adequat a les circumstàncies” (íbidem). Com que el punt de partida ha estat l'edició de Trojel, atesa la manca d'una edició crítica, resten algunes incògnites. De totes maneres, el propòsit d'aquest treball no ha estat reconstruir el model llatí amb el qual va treballar el traductor, sinó fer una aproximació a un text que presenta força obstacles per descriure'ls, classificar-los i salvar-ne alguns. Algunes de les discrepàncies de la traducció del *De amore* amb el text llatí fixat per Trojel —que, de fet, només presenta les variants de nou manuscrits, tots del segle XIV, i una edició— no les hem pogut adjudicar al model llatí o al traductor de manera segura, per tant, no totes les deficiències de la còpia conservada es poden adjudicar al traductor. El traductor a vegades reïx en la seva tasca, com ara quan tradueix el proverbi rimat “nulla forma placet, si bonitate vacet” (Trojel 1972: 17) per “a negú plau bellea si no y ha gens de bonea”.

Com que encara no s'ha editat tot el text, les conclusions a les quals es pot arribar ara no poden ser definitives. Amb tot, s'hi han pogut discernir: en primer lloc, usos lingüístics arcaics per a un text que s'ha suposat, fins ara, de finals del XIV per una falsa atribució i per la datació de l'única còpia que se n'ha conservat, en segon lloc, errors de traducció i de còpia, en tercer lloc, variants que expliquen algunes de les lliçons i, en darrer lloc, algunes diferències entre les dues parts editades. Encara que ambdues presentin problemes de traducció i de còpia, la darrera és millor que la primera. Pot ser que el traductor se sentís més còmode traslladant la narració que no pas els diàlegs o les argumentacions del començament del tractat, en els quals unes oracions depenen de les altres i, en perdre's una de les peces, els mecanismes retòrics trontollen fins al punt que el sentit d'allò traduït pot invertir el sentit de l'original o perdre la coherència. A aquesta

⁵² Pagès el va descriure com “un clergue prou ignorant, mal coneixedor de la gramàtica llatina i que ni tal com s'escrivia aleshores el llatí podia llegir-lo correctament. Fins el bon seny li negaríem llegint alguns passatges gairebé intel·ligibles... i intel·ligibles en absolut” (Pagès 1930: XII).

difficultat s'hi afegeix l'acumulació d'errors de diferent tipus, que permet intuir que el text va circular prou i que l'acció dels copistes devia contribuir a allunyar encara més una traducció amb deficiències d'un model llatí força contaminat. En conclusió, moltes de les diferències entre el text llatí establert per Trojel i el de l'única còpia que s'ha conservat de la traducció catalana són provocades per omissions, substitucions de termes gràficament semblants —podríem incloure en aquest grup els canvis de desinència—, i modificacions de l'ordre dels mots, per la qual cosa es poden considerar errors produïts durant la transmissió llatina i la romànica, i no necessàriament en el moment de la traducció. Pagès va localitzar vuit variants que expliquen les lliçons de la traducció que, aparentment, divergeixen del text llatí, i en aquest treball se n'han localitzat quinze més que indiquen que, de moment, convé vincular la traducció catalana amb els manuscrits llatins *C*, *D*, *E* i *F*. Així doncs, l'estudi d'aquesta còpia fa palesa la conveniència d'una edició crítica del text llatí que reculli les variants dels manuscrits conservats o, almenys, l'estudi d'alguns manuscrits llatins. La traducció catalana del *De amore* no ha estat estudiada mai des d'aquest punt de vista, i Pagès, que és l'únic que ha recollit algunes variants útils per a la lectura del text català, no va tenir en compte la possibilitat que una difusió àmplia i, almenys, un centenar d'anys entre la producció del text llatí i la traducció catalana haguessin provocat accidents en el primer que haurien quedat reflectits en el segon no per la manca de destresa del traductor —o, almenys, no de forma exclusiva—, sinó pels altres factors esmentats.

A banda de detectar les variants i els errors provinents de la tradició manuscrita llatina, també convindria estudiar les altres traduccions romàniques, les quals permetrien entendre millor la traducció catalana i situar-la en la resta de la recepció de l'obra, malgrat que provingui d'un model llatí i hi sigui molt fidel. Creiem que és aquesta via la que convé seguir en futurs estudis. Cal desistir de la relació entre Domingo Mascó i la traducció del *De amore* a favor de l'estudi del text, de la mateixa manera que serà més profitós estudiar les circumstàncies de la difusió del *De amore* llatí i fer-ne una edició crítica que no pas intentar resoldre'n l'atribució.

II. EDICIÓ

En aquesta segona part del treball es presenta l'edició anotada de dues seccions de la traducció catalana del *De amore*: la primera és el començament del text i comprèn l'exposició tractadística sobre l'amor i el primer diàleg del capítol sobre l'adquisició de l'amor; la segona és la narració artúrica i les regles que clouen el segon llibre.

1. CRITERIS

Els criteris d'edició que s'han seguit han estat els d'“Els Nostres Clàssics”: desenvolupament d'abreviatures sense cap indicació, regularització ortogràfica de *i / j*, *u / v* i *c / ç*; aglutinació i desaglutinació de mots d'acord amb la normativa actual quan ha estat possible, operació que ha implicat l'ús del punt volat, l'apòstrof i el guionet. Així mateix, s'han restituit lletres i mots il·legibles, indicant-ho amb claudàtors, així com també s'han corregit alguns errors de còpia, indicant-ho en nota.

En els casos en què no s'indica el contrari, les restitucions de lletres i mots que manquen per deteriorament del manuscrit o per desgast de la tinta es deuen a Pagès (1930). Si no es fa la restitució proposada per Pagès o es restitueix de manera diferent, s'anota. Les notes contenen diferents tipus d'informació, però s'han emprat sobretot per indicar errors de còpia, salts, omissions, les solucions del traductor que necessiten una explicació —s'hagi trobat o no el motiu de la diferència entre el text llatí i el català—, afegits o resums, variants llatines que s'han de tenir en compte en llegir la traducció, aclariments lèxics, anotacions marginals i fragments assenyalats al manuscrit.

Les sigles que s'han utilitzat per indicar a quins manuscrits pertanyen les variants indicades són les que els va assignar Trojel.

2. EDICIÓ

comence de fallir e de minvar, car tots temps [a]mor se minve o·s creix. Donchs, per manifest
speriment conec[h] que, axí s[o]brevinent la fretura, axí comencen los creiximents de f[allir],¹
car “la pobrea no ha don pasqua la sua amor”.² Emperò no dich, amich meu, que seguesques
avarícia, ne·t mos[t]re yo [aque]xa carrera que, si la ames, no pories ésser donzell³ [ense]mps
5 ab amor.⁴ Mas dic-te que guarts [que no] fasses grans guastaments, mas que sies larch
d’amdosos tos braços⁵ e·n[ca]ra notaràs que l’a[ma]nt neguna cosa sap⁶ de l’amant si no [ve]⁷
de la volentat d’aq[uell]a.

De què·s dit·amor⁸

10 Amor és dita d’una part⁹ que ha nom [per] lo am[...],¹⁰ la [qual] part significha ‘pendre’ o ‘ésser
pres’, [car aquell] qui pres és ab ligams de lutzúria encara desiga de p[en]dre altre. Car axí com
lo peschador ente nitat¹¹ s’esfor[ça de pen]dre los peix[s] ab los seus enganaments, e encara
[ab los] dels seus ams, e con és pres ab tots sos blandiments,¹² s’e[sforça] de menar-hi los altres,
donchs amor de dues coses [diverses] en hun corporal ligam acosta, e les coses que són un[e]s
acostades fa tots temps perdurar ensemps.

15 De l’atalentament¹³ d’amor

L’atalentament, però, d’amor és aque[s]t, car ver [amador] per neguna avarícia no pod
enfosqui[r],¹⁴ car amor a qui] serà leig e òrreu fa tot resplandir de [bellea], [... enri]queix per

¹ de f[allir]: Es llegeix clarament la *f* i s’intueix el traç de la *a* i la primera *l*; restitueixo f[allir], d’acord amb el llatí (*deficere*) i amb l’ús del mateix verb a la primera ratlla. Pagès edita *fee* i en nota suggereix *faltar*.

² “Non habet unde suum paupertas pascit amorem”: Ovidi, *Remedia amoris*, I, 749.

³ *Domicellus* per *domicilio* (Pagès).

⁴ Llatí: “quam cunctis constat in eodem cum amore non posee domicilio permanere”. La primera part no ha estat entesa (“quam cunctis constat”), i *ensemps* potser tradueix *eodem*.

⁵ Malinterpreta “et ipsam largitatem utroque brachio amplexendam”, sense malmetre’n el sentit.

⁶ S’ha d’interpretar en el sentit etimològic, ‘tenir, trobar gust’ o, també, ‘ésser agradable’ (*DCVB*, s. v. *saber*).

⁷ Sembla distingir-se el traç d’una ve baixa, i proposem ve pel significat del verb llatí (*procedat*).

⁸ Tot aquest capítol està assenyalat.

⁹ Llatí: “verbo”. Deu haver-hi un error.

¹⁰ Pagès edita *amar*. No és clar què hi diu, però proposem una solució en llatí com *amo*, atès que el fragment tracta sobre l’origen del mot, si bé també hi podria dir *amos*.

¹¹ Llatí: “astutus”. Potser s’hi hauria de llegir *enticat* (variant d’*intricat*), amb un sentit semblant a ‘astut, que té l’enteniment complex, subtil’, atès que més avall *astutia* és traduït per *enticament*, malgrat que aquest sentit no apareix als diccionaris.

¹² Llatí: “ita vero captus amore suis nititur alium attrahere blandimentis”. El traductor sembla no haver identificat el subjecte, de manera que la comparació ja no s’esdevé entre el pescador i el captiu de l’amor, sinó entre el pescador i l’amor. En l’original, l’enamorat (*captus amore*) intenta atreure l’altre (*alium*) amb els seus afalacs (*blandimentis*). Després, *amore* esdevé el subjecte.

¹³ *Affectus* per *effectus* (Pagès).

¹⁴ Llatí: “offuscari”, amb el sentit d’‘envilir-se’.

noblea, encara fa dels orgullosos [...].¹⁵ L'amorós a tot hom deu fer molts plaer[s] en [...].¹⁶ [O,] e que maravellosa cosa és amor, [lo qual] fa [resplen]dir l'om de tantes [virt]uts, e ncara
 20 fa [om a]hu[ndar en bon]es costumes.¹⁷ Encara [de]vem lohar un'altra cosa, car ret l'om bell
 per virtut de castedat, car envides se pot pensar que nenguna altra pogués abraçar aquell qui
 resplandeix per raig de nenguna amor. Car l'amador, mentres que's pensa de la su·amor, tot
 esguardament d'altra fembra li és leig e òrreu. Açò emperò [al]¹⁸ teu cor sia notable, o Galter,
 amich, que amor usa en aquest semblant,¹⁹ que com los mariners hauran aguda gran tempestat
 25 e vendran en port de repòs e de salvació, totstamps deu hom ésser sotsmès a·quell de qui haurà
 a[gl]uda major ajuda;²⁰ mas a vegades amor aporta no igual pes, ca[r] [a]xí és com jutge en qui
 hom ha suspita, perquè a vegades la nau leixa los mariners qui van dins ell[a a] l'aigua. Mas
 per què amor no usa de igual p[es] [en altre tractat] vos ho diré plus plenerament.²¹

Quals sien les persones covinents a p[o]rtar les armes d'amor²²

30 [Don]chs ara devem veer²³ les persones covinents a portar les [arme]s d'amor. E deus saber
 que tot hom poderós de cor, lo qual és apparellat de complir obra de lutzúria,²⁴ pod usar de
 amor si la edat no u embarga, o seguedat, ho massa habundància de volentat.²⁵ La edat ho
 embarga, car après de .LX. anys en lo mascle, e après de .L. anys en la fembra, jatsia açò que
 encara puxa hom lutzuriar,²⁶ emperò lo seu desig²⁷ no pod venir a amor, car la calor natural,
 35 pus que és en aquella edat, ja comença perdre ses forces²⁸ e la perea²⁹ se comença a nodrir e
 porta [l'om] en gran treball, e aquell treball per aguayts de moltes m[alalties],³⁰ e no [ha] més

30 veer] ms. haver

¹⁵ L'amor enriqueix en bons costums els que no han nascut nobles i fa humils els orgullosos.

¹⁶ El començament del capítol està assenyalat fins a aquí.

¹⁷ Llatí: "O, quam mira res est amor, qui [...] tantisque docet quemlibet bonis moribus abundare!".

¹⁸ Pagès edita *el*, però el datiu exigeix *al*.

¹⁹ Afegit.

²⁰ Aquí la traducció s'allunya del text original: omet "me suae servitutis perpetuo vinculis obligarem" i canvia la condició "quod si tali amor libramine uteretur ut nautas suos post multarum procellareum inundationem in quietis semper portum deduceret" per una comparació entre el mariner i l'enamorat, que es deuen a qui els hagi ofert major ajuda.

²¹ El text està assenyalat des de "Car l'amador" fins a aquí. El traductor ha omès "alibi tractatu latiori".

²² Variant: "que persone sunt apte ad amoris arma ferenda", *B*.

²³ Llatí: "videre".

²⁴ Llatí: "Veneris".

²⁵ Variant: "voluntatis", *ABC*.

²⁶ Llatí: "coire".

²⁷ A *ABC* hi ha "voluntas", però el text català tradueix "desig", així que al model llatí del traductor hi devia haver "voluptas".

²⁸ Nota marginal: "[...]rme [...] no [...]endre [...]ell ni [...] qui [...] amor [...]".

²⁹ Llatí: "humiditas". No hi ha cap variant a l'aparat de Trojel que expliqui aquesta traducció.

³⁰ Pagès edita *maneres*, però al text llatí hi diu *aegritudinum*.

solaç en aquest món sinó mengar e [beure].³¹ [Sembla]ntment, abans de .XII. anys fembra, e de .XIII. any[s mascle], no solen cavallerejar en amor.³² Dich, emperò, que·l [mascle fer]mament abans de .XVIII. anys no pod ésser en a[mor],³³ car tro aquell temps per assats pocha cosa ha vergonya; car no tant solament [no] poria amenar la cosa a acabament, mas la acabada
 40 apagaria.³⁴ Mas justa rahó és que abans del dit temps neguna fermetat és en l'ome,³⁵ ans mudable en totes coses.³⁶ Encara, que no·s poria pensar los secrets qui són en amor.³⁷ Mas per què s'escalffa l'amor pus tost en la fembra que en lo mascle en altre loch vos ho diré.

Ceguedat, emperò, embarga amor, car lo sech no pod veure res que·l seu coratge ne puga haver
 45 bon pensament, donchs, en aytal no y pod nexer amor. Axí damunt és plus plenerament provat. Mas açò ator[ch] ésser ver en guanyar amor. Si l'amor és guanyada abans de la ceguedat, mas no dich que·l sech no puga haver³⁸ gran abundància de delit. Mas perçò embarga amor,³⁹ car tanta han la volentat de lutzúria que no poden ésser presos ab los vesch,⁴⁰ que com han agut molts pensaments de fembres pus que·n vehen altres sempre·s⁴¹ cobegen aquelles, e si sempre
 50 no poden haver ço de que són desijosos estan desagradables. Aquests aytals tantes com ne vehen tantes ne volrien a lutzúria ésser mesclades.⁴² D'aquests aytals és la lur amor com dels cans, e són acompanyats als asens, car aytals solament de natura són amonestats,⁴³ los quals són comparats a hòmens⁴⁴ e d'aytals lo departiment de rahó los fa departir d'altres bísties. E d'aque[sts] aytals en altre loch ne tractarem.

³¹ Pagès edita “dormir”, però en llatí hi diu “potus”.

³² Tòpic ovidià de la *militia amoris*, molt present al text.

³³ Llatí: “verus esse non potest amans”.

³⁴ Traducció causal de *qui*: “qui non solum perficiendum impedit amorem”. També es tradueix “amorem” per “cosa”. Altrament, hi falta un *no*, exigint per l'*impedit* llatí.

³⁵ Omet, potser per simplificar: “sed et alia ratio efficacior invenitur”.

³⁶ El text està assenyalat des de “semblantment” fins a aquí.

³⁷ Per la seva immaduresa. Simplificació: “nec enim aetatis de amoris imperii arcanis posset tanta infirmitas cogitare”.

³⁸ Salt de còpia.

³⁹ S'han confós dues causes que impedeixen l'amor pel salt de còpia. El sentit és el següent: “això és veritat en guanyar l'amor. En canvi, si l'amor és guanyada abans de la ceguedat, no dic que el cec no la pugui mantenir”. Llatí: “Sed hoc verum esse in amore acquirendo profiteor; nam amorem ante caecitatem hominis acquisitum non nego in caeco posse durare”. L'abundància de desig (o l'obsessió pel plaer) és la darrera causa que impedeix l'amor, i al text hauria de ser el subjecte, vegeu el llatí: “nimia voluptatis abundantia impedit amorem”. L'oració hauria d'anar seguida de la clàusula causal (“car tanta han [...]”), però, pel salt de còpia, el subjecte de l'oració següent s'ha convertit en l'objecte de l'anterior, de manera que s'ha perdut el subjecte d'“embarga amor”.

⁴⁰ Llatí: “reticulis”. El vesch és una ‘matèria apegalosa que s'extreu de la dita planta i que s'usa per a untar vimens, joncs, etc., i caçar-hi els ocells que s'hi enganxen’ (DCVB, s. v. *vesc*, 2).

⁴¹ Sentit antic de l'adverbi: ‘tot seguit, immediatament’ (DCVB, s. v. *sempre*, 3).

⁴² L'objecte de “cupiunt” és “quot vident tot”, i “libidini immisceri” modifica “illi tales”.

⁴³ *Monentur* per *moventur* (Pagès).

⁴⁴ El traductor ha omès “ceteris animantibus” i no ha entès el sentit de la frase. Llatí: “ea namque solummodo natura moventur quae ceteris animantibus homines ostendit aequales, non vera quae rationis differentia nos a cunctis facit animalibus separari”.

55 En quina manera amor se guanya

Ara emperò, devem veure en quina manera amo[r] se puscha guanyar. E alguns dien qui en .v. maneres [se g]uanya amor: la primera és per bellea de forma; la se[gon]a, per proesa de bones costums; la terça, bella parl[eria de p]araules; la quarta, abastament de riqueses; la quinta [...] ⁴⁵ atorgament de ço que hom demana. ⁴⁶ Mas les dues c[ausas da]rreres diem ⁴⁷ que deuen ésser
60 gitades de la cambra d'amor, axí com la mia doctrina't mostra en son loch. Bellea de forma ab poch treball guanya amor, majorment si demana amor de simple amant. Car lo simple amant no creu ⁴⁸ alrre en l'a[ma]nt sinó la forma, e la bella cara, e l'ornament del cors; e l'amor d'aquests no la puix per res desloar ne molt lohar, car entre no savis amants l'amor no ss'i pod amagar longament. Donchs lo seu estatge ⁴⁹ comença no saber creximent, car l'amor descuberta
65 no guarda extimació d'amant, mas la sua fama sol anar ⁵⁰ per males noves, e l'amant lavors se pined. Mas, ⁵¹ si entre aytals amants alguna ⁵² amor per aventura roman, la suspita hi fa donar mellor guarda, ⁵³ e toll tota a[v]jñentesa de parlar ab la donzella, e ret los parents de l'amant escomoguts. E d'açò neix a vegades gran inamistança. Amor, en aytals, com no y puxa pendre creximent, perd sos solaços ⁵⁴ e porta los amants en gran pena, car "tots temps es negat ço que
70 hom ha fet". ⁵⁵

56 diem] ms. dient; alguna] ms. la una

⁴⁵ Pot ser que hi ha calgui "gran" o "és".

⁴⁶ Les cinc maneres de guanyar l'amor estan assenyalades al manuscrit. Al text llatí no tenen adjectius numerals ordinals, així que les hi devia afegir el traductor.

⁴⁷ Llatí: "credimus".

⁴⁸ S'ha omès "quaerendum".

⁴⁹ *Statum per statim* (Pagès).

⁵⁰ Llatí: "cauteriare".

⁵¹ Salt de còpia d'*amantem* a *amantes*. S'ha omès "raro inter ipsos amor perdurat amantes".

⁵² Llatí: "quandoque".

⁵³ S'ha omès "sua non potest pristina solatia capere", i l'oració següent s'ha modificat per adaptar-la, canviant-ne l'objecte, que passa a ser els amants i no només la dama. Llatí: "quia rumoris percepta suspicio custodiam facit cautiorem exhiere puellae".

⁵⁴ Segons el text llatí hi hauria de dir: "com no y puxa pendre sos solaços, pren creiximent". Tanmateix, sembla que s'hagin invertit les oracions. És possible que el traductor traduís l'oració que havia omès abans, "sua non potest pristina solatia capere", però després va continuar traduint les oracions de més avall, així que si aquest fos el cas, s'hauria adonat del salt.

⁵⁵ El sentit exigeix "ço que hom desitja", i, a més, s'ha omès l'altra meitat del vers. Llatí: "nitimur in vetitum, cupimus semperque negatum" (Ovidi, *Amors*, III, 4, 17).

Mas saviea aytal amador serch ací,⁵⁶ lo qual sia loador⁵⁷ de bones costumes de tota dona, e que ssia resplandent en son cors, car nengú no és bell tan solament, ni·s tany a la forma de l’home pintar-se a semblança de fembra. Aquests aytals Ovidi, marvellós versificador, senyala reprehent-los axí: “sien luny de nós los jóvens pintats a semblança de fembra, car aquests són
75 honrats per pocha fi,⁵⁸ mas la forma baronil ama”.⁵⁹ Mas si la fembra veuràs enfosquida per entrecambiament de colors, no eliges la sua beutat si donchs altra vegada no l’auràs vista cuitadament. E pren-te’n guorda diligentment,⁶⁰ car la fembra en sol l’esguardament del cors demanant de consell⁶¹ no sol ésser molt carregada de dons de bones costum[es, c]ar axí com ho diem en lo mascle, axí ho crehem ésser [en] la fembra, que no tant solament la forma, mas
80 [també] deu ésser loada per bellea e bones costumes. Donch[s, Gua]lter, guarda’t que la vana forma de la fembra no t’e[ngan], car tan gran és l’entricament⁶² de les fembres e la dolça e melada⁶³ parlaria d’aquelles que pus que·t [...]garàs⁶⁴ en los dons guanyats del seu cors⁶⁵ no·t serà leugera cosa partir-te de l’amor d’aquella.

La proea de bones costumes guanya amor resplandent en proea de bones costumes. Car lo savi
85 o sàvia amant no prea menys lo leig, pus dins al cor sia ple de bones costumes. Car aquell qui és trobat prous e savi jamés no pod desviar de la carrera d’amor o noure⁶⁶ l’amant per negun torbament. Car lo savi aplega lo savi a la sua amor, e axí com la sua amor no⁶⁷ perdurablement la porà amagar amant savi, semblant amant de ssi, savi e pus savi, vol ab si per la sua doctrina, e lo no savi ha acostumat ab son [tem]prament tornar savi de tota doctrina.⁶⁸ Donchs pensa’t e

86 noure] ms. moure

⁵⁶ Mala interpretació. El traductor no ha entès que *sapiens mulier* era el subjecte. Potser va entendre *sapientia*, però ens sembla estrany que traduís *mulier* com un genitiu.

⁵⁷ Ha interpetat com a actiu en lloc de passiu *laudandus* (*lloador* en lloc de *lloable*). En llatí: “*sapiens igitur mulier talem sibi comparare perquirat amandum, qui morum sit probitate laudandus, non autem, qui mulierum se more perungit vel corporis se cultu perlustrat*”.

⁵⁸ Ha entès dues frases. Llatí: “*fine coli modico forma virilis amat*”.

⁵⁹ El fragment des de “ni·s tany” fins a aquí està assenyalat al manuscrit.

⁶⁰ Ha duplicat la frase. Llatí: “*nisi alia vice primo ipsam extra festiva diligenter aspicias*”.

⁶¹ No ha traduït bé el gerundi (“confidens”). Hi hauria de dir “car la fembra que només confia en l’ornament del cors”. Vegeu el llatí: “*quia mulier in solo corporis fuco confiedens*”.

⁶² Amb el sentit d’“astúcia”. Llatí: “*astutia*”.

⁶³ Variant: “*mellita*”, a CDF (Pagès).

⁶⁴ Llatí: “*gaudere*”.

⁶⁵ *Corporis per coeperis*.

⁶⁶ Llatí: “*afficere*”.

⁶⁷ Aquest *no* hi sobra.

⁶⁸ Aquest fragment és confús. La primera oració (“car lo savi”) hauria de ser una condicional, i la següent, el seu resultat. Aquesta relació no només no s’ha mantingut, sinó que el sentit també ha estat canviat per la introducció del “no”. El sentit de la resta del fragment no ha estat canviat, tot i que no està ben traduït. Vol dir que l’amant savi pot ensenyar l’altre, sigui savi o no ho sigui.

90 hajes ànsia d'aver sàvia amant.⁶⁹ La fembra no guarde⁷⁰ forma ne bellea ne linyatge, car “a negú plau bellea si no y ha gens de bonea”. Proea de bones costumes és la qual per natura fa l'ome ésser benaventurat per noblea, e fa·l resplandir per molt gran bellea.⁷¹

Car com tots los hòmens fom nats⁷² d'un cep e, segons natura, tots⁷³ havem a portar hun naximent, no forma, no bellea de cors, ni bastament de color,⁷⁴ mas sola proea de bones
95 costumes, e fo aquella que·ls primers hòmens departí per noblea e feu differència en linyatge. Mas molts són que d'aquells primers nobles són nats e per às obres hixen fora de linyatge.⁷⁵ “E si u converteix⁷⁶ trobaràs que yo·t dich bon[a] veritat e rahó”. Car sola proea de bones costumes és dign[a] corona d'amor. E la bella parleria trau⁷⁷ al cor dels aman[ts],⁷⁸ mas⁷⁹ lo bell parlament [or]nat e compost de l'amant no tant solament acostuma despertar los agullons⁸⁰
100 d'amor, mas encara⁸¹ la proea del parlant, la qual cosa co[m] se deja fer yo t'o diré en breus paraules.

A açò primerament te do doctrina que de les fembres les unes són de vila, altres són nobles, altres pus nobles. Encara dels mascles los huns són de vila, los altres nobles, altres pus nobles, e altres molt pus nobles. Fembra de vila assats t'és [m]anifesta; noble fembra és dita d'onrats
105 o de linyatge de prohòmens e de lurs mullers nada; pus noble és appellada de excel·lents hòmens nada. Encara açò mateix és dit en los mascles, sinó que l'home ajustat a nobla muller⁸² no muda son orde, mas⁸³ la fembra ajustada al marit muda son ordonament e sa noblea segons lo marit. Mas los mascles per noblea de fembra a qui sia ajustat no pod mudar son orde.⁸⁴

90 guarde] *ms.* guarda 99 acostuma] *ms.* acostumat agullons] *ms.* ergullosos

⁶⁹ Variant: “sapientem igitur amantem tibi querere cura”, a *CDFEHI* (Pagès).

⁷⁰ Llatí: “quaerat”.

⁷¹ Aquest darrer fragment està assenyalat al text.

⁷² Al manuscrit hi ha escrit “fom”, repetit.

⁷³ Nota marginal: “nota com deus fer per manera que la d[o]na que volràs amar que sia sàvia e la su·amor e la t[ua] durarà longa[ment]”.

⁷⁴ “Color” deu ser un error, potser per coses. Llatí: “opulencia rerum”.

⁷⁵ S'ha omès “degenerando”.

⁷⁶ El copista no escrigué la marca de segona persona. Almenys no ho fa sistemàticament als fragments del text que hem editat.

⁷⁷ Deu tenir el sentit d'“empènyer”. En llatí: “empellit”.

⁷⁸ S'hi ha omès “ad amandium”, que es podria haver traduït per “a amar”.

⁷⁹ *Sed per et*.

⁸⁰ Llatí: *aculeos*.

⁸¹ Verb omès: “et de loquentis facit probitate praesumi”.

⁸² Ha omès “vel ignobiliori”.

⁸³ Llatí: “enim”. Pot ser que al manuscrit llatí del traductor hi hagués “et” i hi llegís “sed”, com passa en altres llocs.

⁸⁴ La manca de coherència de nombre entre el subjecte i el verb s'explica pel fet que ha traduït “los mascles” en lloc de “la noblea del mascle”. És a dir, el traductor ha interpretat *masculi* com a nominatiu plural i no pas com a gentiu singular, i no s'ha adonat de la manca de coherència entre subjecte, verb i complement.

Encara trobam hun orde més en los mascles qu'en les fembres, car lo mascle pod ésser dit molt
110 pus noble, axí com és dit lo clergue.⁸⁵

D'ome de vila e de dona de vila

Donchs, acost-se l'ome de vila a la dona de vila e alegre-la⁸⁶ ab aytals paraules. Primerament
que la salut segons que sol fer, mas aquestes coses generalment sia a tot amant, que après de la
salutació no començ sempre⁸⁷ a paraules d'amor, car ab pregàries⁸⁸ se deuen fer aytals
115 començaments. Abans, com la dona serà saludada, deu callar tempradament lo mascle, que si
la fembra vol parlar primera, que ho puxa fer. Car si la fembra comença a parlar alegrar-te pots
per dret, si donchs no has gran manera de parlar, car lo parlament de aquella te darà matèria de
parlar abastada. Mas⁸⁹ són alguns qui en l'esguardament de les dones perden la força de parlar,
que les coses que s'auran dictades e pensades en lo cor⁹⁰ perden e no poden res dir ab dret
120 orde, dels quals la lur fadea és reprehedora, car no tany si ardit no és e sàviament instruhit venir
a parlament de dones. Mas si'l començament del parlar d'aquella fembra s'allongava massa,
après del temprat callament, sàviament comença a parlar. Primerament diràs paraules estranyes
que sien en semblança de jangle, ço és saber, de la terra d'aquella, o de la gent, e lohament de
la sua persona. Car les fembres en gran part[ida] s'alegren per loament de la lur persona;⁹¹ e
125 totes coses que pertanguen a la lur lahor crehen leugerament aquestes de vila, majorment les
pageses. E après d'aquelles paraules poràs començar axí de parlar.

Ací comença l'ome de parlar

Quant la divinal essència formà tu, negunes altres coses li romanien, car a la tua bellea no
coneix que res li fallega de saviesa, ne de virtut, ne de neguna cosa loable, sinó que de la
130 vostr·amor,⁹² axí con m'és vejares, no n'enriquits negú. Maravell-me que fembra tan graciosa
e de tant saviesa e belleses enbellida Amor fora lo seu castell lexa estar. Mas, si comences a
cavallerejar en amor, benaventurat serà aquell sobre tots lo qual tu coronaràs de la tua amor.

117 has] ms. ha

⁸⁵ Nota marginal: "vid(e)qu(e)lo [cler]gue es dit p(us) noble q(ue) no lo quin [e]s p(er) lin[ya]tge".

⁸⁶ *Letatur per loquatur*.

⁸⁷ Sentit antic de l'adverbi: 'tot seguit, immediatament' (DCVB, s. v. *sempre*, 3).

⁸⁸ *Precibus per pellicibus* (Pagès).

⁸⁹ Connector afegit.

⁹⁰ Llatí: "in mente".

⁹¹ Nota marginal: "vulpis amat fraudem, [lup]us agnum, femina laudem".

⁹² El traductor introdueix el demostratiu *vostra* aquí i unes línies més avall, sense canviar la resta de formes, que tradueix del llatí.

Car si yo per los meus mereximents fos digna d'amor⁹³ vostra, negun amador és al món qui fos igual de mi en honor.

135 Respon la fembra

Les tues paraules són semblants que no continguen veritat, que, com yo no haja forma de bellea, mi⁹⁴ sobre totes les altres fembres bella e complida de saviea⁹⁵ les tues paraules an loada.⁹⁶ En fembres que sien de linyatge de vila no y deu hom demanar gran saviea.

A les quals coses respondràs axí

140 Costuma de sàvies persones és que jamés ab la lur pròpria bocha no atorguen la lur proea e bellea, e per açò's demostra la gran proesa d'ells, com solen usar tan sàviament de lurs paraules, per ço que jamés no puguén [oi]r lo proverbi vulgar lo qual diu que tota lahor s'ensordeix⁹⁷ en la bocha pròpria de cascú,⁹⁸ per què tu axí com a sàvia, volent te guordar del proverbi damunt dit, as acomparada tu solament a les altres, e lexes te loar a les altres,⁹⁹ car tants te lohen que si
145 tots deyen falcia no creuria hom neguna persona del món;¹⁰⁰ per què yo no sens rahó dich bé de vos¹⁰¹ e de les vostres gents.¹⁰² Mas si tu creus [no] ésser bella per la mia semblança,¹⁰³ en açò pots conèixer que yo son vertader amant, com sia a mi vejares que la tua bellea sotsmeta a ssi totes altres belleses. Car amor moltes vegades representa persona leja molt bella a·quell qui l'ama. Mas com tu dius que ton linyatge és de vil loch, en açò és ver que as dita gran lahor de
150 les majors fembres,¹⁰⁴ e deus-te'n alegrar per major noblea,¹⁰⁵ com vós semblets que siats nada d'alta sanch e d'alt linyatge,¹⁰⁶ mas sola proesa e composició de bones costumes han enriquida

137 mi] ms. ni 148 representa] ms. te presenta

⁹³ Variant: *amore*, C (als altres hi diu *honore*).

⁹⁴ Llatí: "me".

⁹⁵ Variant: "sapientem", C (Pagès).

⁹⁶ S'ha omès l'objecte del verb (*me prudentem*), i també "et quum sim ornatu sapientiae destituta".

⁹⁷ *Surdescit per sordescit* (Pagès).

⁹⁸ Notes marginals: "qr laus [i...]; "[vide] que nengú [no] deu loar si [m]ateix e si ho fa [...] s gran legea [en] boqua de [pròpr]ia p(er)so(n)a".

⁹⁹ Sembla que el traductor ha duplicat la frase. Llatí: "te aliis tantum laudandam relinquis".

¹⁰⁰ Llatí: "quod nunquam dicere fas esset quod quaecunque persona vellet falsa narrare".

¹⁰¹ Torna a canviar de persona. Llatí: "te".

¹⁰² Ha omès el "qui" llatí i ha interpretat que el subjecte era la primera persona del singular, perquè ha omès "tua ratione non diligunt" i perquè és el subjecte de *cognovi*: "de te attente laudes referre cognovi". Potser ja faltava a l'antígraf.

¹⁰³ "Per la mia semblança" és afegit.

¹⁰⁴ Ha traduït *maioribus laudibus* com "les maiors fembres" (Pagès) i no ha entès la frase. Vegeu el llatí: "sed in hoc longe maioribus te dignam fore laudibus ostendisti".

¹⁰⁵ També ha separat de la resta de la frase "maiori nobilitate gaudere", però desconeciem d'on ha tret el verb principal, és a dir, el "deus-te'n".

¹⁰⁶ No ho ha traduït gaire fidelment, però el sentit és molt semblant: "quum nobilitatem tibi non generis vel sanguinis propinavit origo".

a vós per noblea e per bellea.¹⁰⁷ Car tots los hòmens al començament agren una natura, e una egualtat agren tenguts tots los hòmens tro ara si no que noblea e altea de cor de bones costumes los ha departits dels altres.

155 A la qual¹⁰⁸ fembra respon

Si yo son tan resplandent de noblea axí com tu entens demostrar per tes paraules, com tu sies de vila, ajusta la tua amor a una de vila, e yo, per ma noblea, requerré nobla amor. Car noblea e altres linyatges¹⁰⁹ “no ss’avenen bé ni estan en una”.¹¹⁰

A la qual tu respondràs axí

160 La tua responsió assats seria vista covinent si tant solament a les fembres fos atorgat que per les lurs bones costumes aguessen paratge. Mas com no solament a les fembres, mas als mascles, proea de bones costumes porta honor de noblea. A mi per aventura detractament¹¹¹ vols gitar de la tua amor com per aventura bones costumes me resplandesquen per vertut de noblesa. Donchs, primer¹¹² si·m desempar edat d’anys,¹¹³ e si conexeràs lo meu linyatge no·m deus
165 ennoblir sinó segons la mia natura,¹¹⁴ e lavors no·m deuràs desseparar¹¹⁵ de la tua amor, car més són vists covinens a noblesa de bones costumes a elegir amant noble de bones costumes que demanar altre alt¹¹⁶ linyatge.¹¹⁷ Ans si algun és ennoblit d’ambdues les dites coses, encara és elegidor aquell qui és tant solament noble per noblea de bones costumes,¹¹⁸ car antigament pus noble era aquell qui per si mateix era plen de bones costumes que aquells qui eren nobles
170 per linyatge,¹¹⁹ donchs, aquest de ssi mateix ha la sua noblea, e no l’a per linyatge de parents, mas solament de la noble disposició de la sua pensa. Donchs més fa loar¹²⁰ aquesta noblea que

¹⁰⁷ S’hi ha afegit “e per bellea”.

¹⁰⁸ Hi falta “la”.

¹⁰⁹ Llatí: “popularitas”. També ha omès “in diversis sexibus”.

¹¹⁰ En una: ‘conjuntament i d’acord’ (DCVB, s. v. un).

¹¹¹ Tradueix “minus recte” (‘injustament’). Pot ser un adverbí no documentat, relacionat amb el verb *detractar*.

¹¹² “Noscas” omès. Hi faltaria “sàpies” o un verb semblant.

¹¹³ *Annorum per an morum* (Pagès).

¹¹⁴ Llatí: “et si meum inveneris genus ultra suam nobilitari naturam”.

¹¹⁵ És una variant de *separar*, documentada al *DECat* i al *DCVB*. Tradueix “frustrare”.

¹¹⁶ Ha omès “et incultum”.

¹¹⁷ Nota marginal: “vide que la dona no [deu] gardar linyatge m[as ...] que resplandesqu[en pe]r b[o]nes virtuts, car [...] es de atorgar d’am[ar aqu]ell q[ui] és noble per pro[e]ja de bone[s] costumes qu[e] no aq[ue]ll qu[i] ho és per linyatge”.

¹¹⁸ Tot aquest fragment sobre la noblesa que atorguen els bons costums està assenyalat al manuscrit.

¹¹⁹ No tradueix el text directament, se n’allunya prou. Fa l’efecte que hagi resumit el passatge o que hagi traduït una glossa marginal que el resumeixi.

¹²⁰ La construcció és “fer a”, ‘ser digne de, convenir de, haver-se de’ (DECLC, s. v. *fer*).

aquella, car yo veig que aquell¹²¹ és jutjat pus digne de major lahor o de gardó al qual es romàs poch regne de sos parents e puix per son virtuós poder ha subjugat moltes nacions a la sua senyoria, que aquell a qui són romases molts regnes de son linyatge e·ls dona mal recapte.¹²²

175 Donchs si conex¹²³ mi alegrar per noblea de bones costumes, enclina la tua proea envers mi, e dona'm, si àls que no,¹²⁴ esperança de la tua desijada amor per tal que puga viure, car yo no he neguna esperança de salut si tu·m fas desseparar de la tua amor.

Per ventura la fembra dirà·xí

Jatsia ço que tu sies gran de proea, emperò les jòvens no s'alten de solaç d'ome vell.

180 A la qual tu respondràs axí

Vellea és cosa que no·n deu hom dir mal, a la qual forçadament hi havem tots a venir, tots quants natura n'a formats, a la qual negú no pod contrestar. Ne yo hi he pogut contrastar que nasqués pus tard que natura no volia, donchs ço que yo he passat de mos dies no és ma colpa en neguna manera e, donchs, yo no·n deig sofferir dan. Abans te dich que si neguna saviea és
185 en tu aquexa paraula¹²⁵ do[n]a gran argument per guanyar la tua amor, car en lo temps e lonch que yo he passat he fetes moltes coses loables e usades infinides boneses, car yo he fet serveys a aquell a qui he pogut. Encara he fet tants altres bens que en tant poch trespasament de temps negú no u pogra haver fet. Donchs, yo son digne de grans mereximents, car en poch de temps he guanyat on deig ésser honrat. E donchs, si fos viscut menys de temps no fora digne de tan
190 gran do, car en poch de temps poch de bé s'i pot haver fet. Car con hom serveix més pus digne és de majors serveis rebre que aquell qui ha fetes poques obres de què hom lo deja loar, donchs manifesta cosa és axí en la cort celestial, com encara per dret de reys terrenals, que “aquell qui més serveix prenga majors gasardons”. Emperò no dich açò axí com si·m loava de vellea, mas volent gitar aquesta error del cor d'om, ço és saber, que qui passa en l'edat de adolocència deu
195 ésser gitat de la cavalleria d'amor, com envides sia trobat nengú qui sia en edat d'adolocència

172 gardó] ms. garda

¹²¹ Ha omès “rex”.

¹²² Tradueix “penitus conservat illaesa” per “e·ls dona mal recpate”.

¹²³ El copista no escriu la marca de segona persona.

¹²⁴ Aquesta expressió està documentada a les *Vides de sants rosselloneses*. Coromines va exposar que “no es veu clara l'explicació del *que*, potser relacionat amb casos occitans de *que* expletiu com els que estudia Spitzer, *Misc. Fabra*, 267-8; cal sospitar que es tracti d'una alteració de *si alques no* (fr. ant. *alques*), perquè si bé *alques* és ‘qualcom’ i no pas ‘altra cosa’, ja es comprèn que ‘si un poc no’ es convertia de natural en ‘sinó una mica’ i ‘almenys’” (*DECLC*, s. v. *altre*).

¹²⁵ Llatí: “aetatis prolixitas”.

que no sia no ferm e entrecambiable. Mas per blanquesa del cors és¹²⁶ represa¹²⁷ per dret¹²⁸ la vellea, car molts hòmens vehem que són de pocha edat e són canuts, e molts que ssón tan vells que tots tremolen e no ssón blanchs. Donchs més deu ésser represa vellea per la persona¹²⁹ que per cabells blanchs. E¹³⁰ dich te semblantment que hom massa jove no deu demanar amor de
 200 neguna sàvia dona;¹³¹ per què la tua joventut és fort reprenedora, car demanes cosa que no t'és digna, car aquell se deu alegrar de gran proesa e de molts beneficis deu ésser ajudat qui de molt prous demana amor.

Respon la fembra

Quals judicis emperò de proesa e tals dien o quals beneficis¹³² sien no u pux veure, ne no u he
 205 entès per dita de negu, per la qual cosa la tua no proea deman tan grans coses. Car si yo no¹³³ volia cavallerejar en la host d'amor, molts barons parlarien ab mi ab continu pensament¹³⁴ com yo sia¹³⁵ plena de noblea e a la proea de bellea pogués elegir hun amant covinent. Donchs, abans que demans aquelles coses, estudia't de fer en guisa que les coses que demanes sien dignes de dons.

210 Ací respondràs axí si donchs no creus que aquesta ho haja dit janglan e per ço que no hajes vergonya dictarà una bella rahó¹³⁶

Quant yo acort que dignes són los fets trespasats de dones,¹³⁷ emperò ferma cosa és a tots hòmens que no s'usa res al món de bé ni de cortesia si donchs no naix de la verga¹³⁸ d'amor. Donchs tot naximent de bé e començament serà amor. Donchs cessant la rahó per dret, e

¹²⁶ Ha homès un “non”.

¹²⁷ Llatí: “deprehenditur”, amb el sentit d’advertida’.

¹²⁸ Llatí: “recte”.

¹²⁹ Llatí: “ex corde”. El que és esperable és trobar-hi “cor”, “pensa” o un sinònim.

¹³⁰ Nota marginal: “[vide] que negun home [ma]ssa jove no deu [de]manar amor [de] sàvia fembra”.

¹³¹ Aquesta frase sembla un resum de les anteriors. El traductor ha omès una oració sencera després de “per cabells blanchs” i ha resumit les següents.

¹³² Variant: “beneficia”, *DEH* (Pagès).

¹³³ El “no” no hi és, en el text llatí. Podria ser un error: *nollem* en lloc de *vellem*.

¹³⁴ Llatí: “confabulatione”. Podria ser un error per *parlament*.

¹³⁵ El relatiu “qui multa strenuitate famae sunt et probitate decori” té com a referent “viri”. El traductor deu haver llegit *sum* o *sim* per *sunt* (Pagès).

¹³⁶ El traductor ha traduït la primera part de la intervenció com si formés part d’una indicació del narrador. Llatí: “nisi te crederem ista ludendo narrasse”. D’una banda, el traductor ha entès que “ista” fa referència la dona (pronom demostratiu femení singular) i no pas a les coses dites (pronom demostratiu neutre plural). Això ha provocat els canvis de persona en els verbs. Aquests canvis podrien ser ja en el model llatí. De l’altra, el complement del verb (“dicerem”), “una bella rahó”, tampoc no tradueix bé “tuam plurimum errare prudentiam”, de manera que fa l’efecte que faltés al model llatí, o que hi hagués una altra cosa, o que el traductor no ho entengués en absolut i ho solucionés amb una lliçó nova.

224 donchs] *ms.* donyhs

¹³⁷ *Mulieribus* per *muneribus*.

¹³⁸ Variant: “fomite”, *C*, “illud fomite”, *DF*.

215 entesa¹³⁹ la atalentament¹⁴⁰ de aquella,¹⁴¹ donchs, no porà hom fer neguns bens si donchs no·n
sia amonestat ho forçat per amor. Donchs¹⁴² donar deus la cosa que t'és demanada, ço és
l'amor, per ço que a mi sia vista ésser donada de tu raho de tot bé fer e per tu puscha ésser
informat de bones costumes e durar totstemps ab tota fermetat. Car yo coneix pertànyer més a
la tua lahor si de la tua gràcia coneix tanta amor e que·m dons esperanssa d'amor que si
220 m'atorgues¹⁴³ tots los bons fets que yo he fets. Mas açò per deute ho faries, açò alrre emperò
faries per pura franquesa. Encara no és digna de major amor lo doctor de mi d'onor e de lahor,
car si la sua doctrina fa lo dexeble no savi o aquell qui serà savi fa pus savi?¹⁴⁴ Donchs yo,
novell cavaller e pech en amor, tu a mi deman per mestre e vull ésser adoctrinats¹⁴⁵ de la tua
doctrina, donchs mestre¹⁴⁶ a tu serà escrita honor si lo¹⁴⁷ grosser e lo no savi fa savi la tua
225 doctrina; respons donques¹⁴⁸ que les instruhides deu hom servir per tal amor que la saviea de
la qual lo jovent¹⁴⁹ deja ésser cubert.¹⁵⁰

Respon la fembra

Ho jove,¹⁵¹ no sabs dreturerament en amor, com manifestament sia vist per les tues paraules
contrestar a les retgles d'amor. Car nos som ensenyats per la menjadora¹⁵² d'amor que aquell
230 qui més bé fa que·s deja alegrar per major honor e ésser ajudat per molts mereximents. Car si
jutjam les tues vertaderes rahons¹⁵³ los beneficis¹⁵⁴ nourien als lurs fahedors, e encara serà vist
que s'abstinga dels beneficis, e que no haja fet negun bé.¹⁵⁵ Si dius que vols ésser ensenyat sots

¹³⁹ Llatí: "cessat". Deu ser un error de còpia.

¹⁴⁰ *Affectus per effectus*.

¹⁴¹ El traductor ha fet dependre "eius" d'"affectus" (en lloc d'"effectus") en comptes de fer-lo dependre de "causa".

¹⁴² A continuació, hi ha "per" ratllat al manuscrit.

¹⁴³ Hi falta l'equivalent del llatí "remuneracionem".

¹⁴⁴ Llatí: "nonne maiori doctor est dignus honore vel laude, qui omnino discipulum imperitum sua facit doctrina prudentem, quam qui reddit doctum sua sapientia doctiorem?". D'una banda, "amor" pot ser un error de còpia per "honore" no cancel·lat. De l'altra, el traductor ha omès "quam", i s'ha perdut la comparació. També ha de ser un error "de mi".

¹⁴⁵ Llatí: "erudiri".

¹⁴⁶ Hi hauria de dir "major". Devia confondre "magno" amb l'abreviació "magtro".

¹⁴⁷ S'ha omès "me": "me rudem et indoctum". És probable que l'omissió ja fos al model llatí.

¹⁴⁸ El traductor ha traduït "respons donques" per "rudes enim". És possible que llegís "rudes" i que aquest error l'induís al següent: *doctas per indoctos*.

¹⁴⁹ Ha omès "incauta", complement del nom de "iuventus".

¹⁵⁰ Llatí: "obumbrari", amb el sentit de 'protegir'.

¹⁵¹ Afegit.

¹⁵² *Praesepio per praecepto* (Pagès).

¹⁵³ S'ha omès "esse".

¹⁵⁴ Variant: "beneficia", *D* (Pagès).

¹⁵⁵ El traductor ha omès "et econtra aliis". Tampoc no ha traduït bé la subordinada. Llatí: "et econtra aliis prodesse videbitur a beneficiis abstinuisse nullaque bona fecisse".

la diciplina de l'amant,¹⁵⁶ aquest treball te dich que no és bo,¹⁵⁷ car a mi és veiares que mils
235 ell amor de fembra certa e sàvia.¹⁵⁸

A·questes coses respondràs axí

Fort és maravellosa cosa ço que dius que axí sufísticament vulles respondre a les mies paraules,
car sembla ço que yo he dit no u hages entès bé, car yo t'he dit ja damunt que més pertanyeria
a la tua lahor si de la tua amor dones la gràcia¹⁵⁹ car axí¹⁶⁰ com trespasada serà e atorch los
240 fets renuncian¹⁶¹ axí com ho deus entendre, car si són dos dels quals lo hun haja fet molt de bé
e l'altre no n'haja fet gens e sia en plena edat, per ço deu hom guordar lo bé que ha fet
l'amador.¹⁶² Mas posem¹⁶³ que no haja fet negun bé e que sia en la primera joventut en la qual
per ventura no ha·gut poder de ben a fer; per esta rahó aquell jove que no ha·gut negun poder
de fer bé deu ésser elegit per amador, no per ço que sia pus digne d'amor que aquell que ha fet
245 molt de bé, mas per ço com acostuma de seguir bé.¹⁶⁴ Car axí com aquell rey celestial se alegra
de la convertenssa d'un peccador més que de noranta¹⁶⁵ justs, e açò per lo bé qui se'n segueix,
tot en axí fa mils la fembra si ha algú que no sia bo e per sa doctrina aquell ajusta a la sala
d'amor, e aquell fa laor per la sua persona, que si hun bo fa mellor; ço és, axí com a Déu és
major guany sobre·l convertiment d'un peccador que sobre .XC.IX. justs que·s melloren, axí és

¹⁵⁶ En llatí: "in hoc *mea* te velle disciplina doceri".

¹⁵⁷ Llatí: "recuso".

¹⁵⁸ El traductor ha omès un fragment sencer per una salt de "labore" a "laborare": "(...) labore est docendus. Parisius igitur exspecta erudiri, non a muliere doceri, quia nimia videtur imperitia laborare qui rudis et indoctus prudentis et instructae feminae sibi quaerit amorem".

¹⁵⁹ No ha traduït "amorem" com a complement directe, ni "ex tua gratia" com a causa. Llatí: "si ex tua gratia largiaris [et concedas] amorem".

¹⁶⁰ Hi caldria "que si". Llatí: "quam si".

¹⁶¹ S'ha omès una altra vegada "quam" i s'ha perdut la comparació. El traductor ha traduït "renuncian" per "remunerando": pot ser un error de lectura de la fase llatina o de la catalana. Tampoc no ha entès que "praeterita" era complement del nom de "facta". Llatí: "quam si eum praeterita facta remunerando concedas".

¹⁶² Hi ha hagut un salt de còpia. D'altra banda, el traductor ha fet concordar "bona" amb "assumendus" i n'ha fet l'antecedent de "qui". Llatí: "et a benefactis habita opportunitate benefaciendi abstinuit, hic qui nulla bona fecit repellitur, et qui bona peregit est assumendus amator".

¹⁶³ Canvi de persona. Llatí: "sed si ponas".

¹⁶⁴ S'ha omès "mundo".

¹⁶⁵ Llatí: "nonaginta novem".

250 fet més de guany al món si algun àvol sia fet prous que si algun bo se mellora; per què dix¹⁶⁶
que aquell qui no ha fet negun bé és més elegidor a l'amor que aquell qui ha fet molt de bé, no
en lo derrer¹⁶⁷ grau, mas en los dos¹⁶⁸ damunt dits graus de la dita amor. Mas si per ventura
l'escritat de aquestes paraules te torba, yo·t mostraré la sentència de aquelles.

Antigament quatre foren les maneres¹⁶⁹ ho graus departits en amor:¹⁷⁰ lo primer està en
255 donament d'esperança; lo segon, en donament¹⁷¹ de besar; lo terç, en donament¹⁷² de abraçar;
lo quart, en lo atorgament de tota la persona sia finit. Mas aquella cosa que yo t'e dita, ço és,
si són dos dels quals la hu haja fet molt de bé e l'altre no n'haja fet gens, emperò sia trobada
en la primera joventut,¹⁷³ car en aquest article¹⁷⁴ que l'amador que nenguns bens haja fet
majorment sia elegidor, no deus entendre axí en lo quart, ço és, en l'atorgament de tota la
260 persona, mas en lo primer, ço és, en l'atorgament d'esperansa. Car encontinent la fembra vulla
elegir l'amant del quart grau sens negun alongament¹⁷⁵ d'acort,¹⁷⁶ més¹⁷⁷ aquell que ha fet molt
bé que aquell que no n'ha fet gens li tany elegir amar, per ço com serà segura de la bontat
d'aquell, mas d'aquest altre no, abans ne roman no certa.¹⁷⁸ Mas a sàvies fembres no tany
enriquir algú per yvaçosa o cuytosa¹⁷⁹ prometença,¹⁸⁰ axí com en los primers graus damunt dits
265 fins al donament del quart grau. Mas solen enantar per aytal orde: la fembra deu primer usar
del donament d'esperansa, e si conexerà l'amant per l'atorgament de la esperança rebuda
créixer en bones costumes, la fembra lavors haja cura de venir al segon grau, e axí de grau en

250 dix] *ms.* diu 251 aquell qui ha fet] *ms.* d'aquell qui ha fet 261 alongament] *ms.* atorgament més] *ms.* mas
265 al] *ms.* als

¹⁶⁶ Llatí: "dixi".

¹⁶⁷ Llatí: "quarto".

¹⁶⁸ Llatí: "tribus".

¹⁶⁹ Llatí: "constituti distincti".

¹⁷⁰ Nota marginal: "vide que .iiii. són los graus d'amor". Hi ha una altra nota al mateix foli, però no es llegeix prou bé.

¹⁷¹ Llatí: "exhibitione".

¹⁷² Llatí: "fruitione".

¹⁷³ Variant: "in prima tamen ut dixi positus est iuventute quod ille" C; "in prima tamen ut dixi positus est iuventute repertus quod ille" DEF (Pagès).

¹⁷⁴ Variant: "in hoc articulo", DF (Pagès).

¹⁷⁵ Llatí: "dilatione". Hi ha "atorgament" a la línia 268, però també podria ser un error en el llatí: *largitione* en lloc de *dilatione*.

¹⁷⁶ En el sentit de 'reflexió o pensament sobre el que cal fer' (DCVB, s. v. *acord*).

¹⁷⁷ Llatí: "potius [...] quam".

¹⁷⁸ Deu haver-hi una omissió, perquè sembla que només tradueixi els darrers mots del llatí: "et pro certis saepius non incaute relinquuntur incerta".

¹⁷⁹ Llatí: "repentina". El doblat és interessant perquè el primer adjectiu és més aviat arcaic. Potser el segon es va afegir perquè s'entengués millor. Hi ha un altre doblat amb "hivaç" en el diàleg següent, que no hem editat, però que considerem útil d'esmentar: "car més val morir tost e hivaç" (llatí: *potius enim esset festinantem eligere mortem*).

¹⁸⁰ Nota marginal: "vide que ninguna dona no deu res prometre cuitosament a negú".

grau, tro al quart grau vinga¹⁸¹ si aquell ne trobarà digne per totes coses. Si demanes rahó per
 què en lo primer article trobes¹⁸² que no haja fet negun bé en lo primer grau que sia elegit per
 270 amador qui molt bé ha fet,¹⁸³ la rahó ho mostra vesiblement, que tro al tercer grau la fembra
 se'n pod partir per pocha de rahó.¹⁸⁴ Mas si emperò tro al quart grau hi ha mesa s'amor no sens
 rahó molt justa se'n deu partir, e açò no solament per la confirmació d'amor la qual se conté
 en lo quart grau, mas per la gran cosa la qual la fembra ha donada en sa persona: quina
 differència major pot fer la fembra sinó que liure son cors a altre¹⁸⁵ arbitre?¹⁸⁶ Mas la cosa que
 275 as dita del càrrech que és quin és per elegir amador savi,¹⁸⁷ mas si tu l'avies adoctrinat en ton
 treball, assats en açò és vista deffallir la vostra¹⁸⁸ opinió, car pus dolços són vists a cadascú
 los fruyts que ab sa pròpia lauró a plantats que aquells que ha de l'altre¹⁸⁹ treball. E pus car és
 allò que ha¹⁹⁰ guanyat ab molt treball que allò que hom posseheix per poch d'affany, car "sens
 grans treballs grans coses no poden ésser apparellades".

280 Respon la fembra

Si sens gran treball grans coses no pugen ésser apparellades, donchs com ço que tu demanes
 sia de les majors verament, te cové treballar per tal que pusques venir als dons demanats.

A la qual respondràs axí

Totes quantes gràcies puix te ret, pus que après de molts treballs la tua amor m'as promesa¹⁹¹
 285 tant sàviament.¹⁹² Deus me guart que de fembra de tan gran proesa yo o altre qui's vol puscha
 guanyar l'amor si donchs no la guanya ab grans treballs. Car no par ver que fembra tan sàvia
 atorch tantost la su·amor a·lgun, ne's retenga¹⁹³ vers si mateixa los treballs de nengun valent

283 respondràs] *ms.* respondrà 284 promesa] *ms.* permesa 285 o] *ms.* a

¹⁸¹ Aquest fragment que explica els quatre graus de l'amor està subratllat al manuscrit.

¹⁸² *Invenis* per *iuvēnis* (Pagès).

¹⁸³ S'ha omès "eligitur" i, després, també s'ha omès "in alio" i s'ha repetit "en lo primer grau", tot i que hauria de ser "en lo quart grau". Pot deure's a un salt de còpia d'"eligitur" a "eligitur". El sentit hauria de ser el següent: "si demanes rahó per què en lo primer article trobes que sia elegit per amador un jove que no haja fet negun bé, mas en lo quart grau que sia elegit per amador qui molt bé ha fet".

¹⁸⁴ Variant: "pro levi discedere causa", *DEFH*.

¹⁸⁵ En el sentit 'd'altri'.

¹⁸⁶ Nota marginal: "vide com major cosa en lo món no pot donar la fembra sinó que liure son cors a·quell qui ama". Aquest fragment està assenyalat al manuscrit.

¹⁸⁷ Hi ha algun problema, potser ja en l'antígraf, perquè s'han omès mots i d'altres no els ha traduït bé. Llatí: "te oneris evitandi causa velle magis amantem deligere doctum quam tuo labore docendum".

¹⁸⁸ Variant: "vestra", *A*.

¹⁸⁹ També en el sentit 'd'altri', com més amunt.

¹⁹⁰ S'ha omès "hom".

¹⁹¹ Llatí: "promisisti".

¹⁹² Llatí: "tam provide".

¹⁹³ Llatí: "demorari".

baró sens degut do. De tota orde de rahó és vista desviar si los beneficis no porten deguts profits als lurs fahedors.

290 De les retgles d'amor

Ara vengam a les retgles d'amor. O Galter,¹⁹⁴ yo m'esforçaré que·t mostre les retgles d'amor ab gran brevitat, les quals lo rey d'amor¹⁹⁵ ab la sua pròpia bocha dix e·ncara donà aquelles per escrit a tots amants. Car hun cavaller de Bretanya, dementre qui ell anàs a veure tot sol la selva del rey Artús, e com fos entrat dins la selva,¹⁹⁶ huna jove fembra —la qual era plena de
295 maravellosa bellesa e cavalchàs hun marvellós cavall—, tota en cabells,¹⁹⁷ va exir¹⁹⁸ a carrera a aquell cavaller, la qual lo cavaller saludà encontinent, e ella respòs-li ab cortesa paraula.

E va-li dir la donzella: “Ço que tu demanes no u poràs trobar en neguna manera si la nostra ajuda no·t socorre”. La qual cosa lo bretó la va pregar ab humils paraules que li digués ell per què y era vengut, e que despuys ell creuria ço que li deya.

300 Al qual ella dix: “Com tu demanasses l'amor d'una dona de Bretanya, ella dix-te que tu null temps pories haver la su·amor si no li portaves primerament hun esparver¹⁹⁹ qui²⁰⁰ era en la cort del rey²⁰¹ Artús e stava en una pertxa d'or”, les quals coses lo bretó li atorgà.

E lladonchs dix-li la donzella: “Tu no pots haver aqueix²⁰² sparver si donchs tu no vens combatut en la dita cort, e que tu te alegres de pus bella dona que no ha nengú d'aquella cort,
305 mas tu no pories per res entrar en lo palau si no mostraves primerament lo guant de l'esparver als porters, mas lo guant no·l pots haver si primerament²⁰³ no vencies doblament dos cavallers molt forts”.

A la qual lo cavaller respòs:²⁰⁴ “Yo conech que no poria fer aquexes coses yo²⁰⁵ ni sofferir tan grans treballs²⁰⁶ si donchs no·m donats la vostra ajuda, per què yo·m vull sotsmetre humilment
310 a la vostra senyoria pregant-vos ab humil²⁰⁷ oració qui vós m'ajudets en aquest fet e que vós

¹⁹⁴ Variant: “Gualteri”, *CDEFH* (Pagès).

¹⁹⁵ Ha omès “dicitur”.

¹⁹⁶ Variant: “eiusdem” omès a *H*, “domini” omès a *CDEFH*.

¹⁹⁷ El sentit difereix del del text llatí: “in capillorum ligatura”. Ha omès “inopinate”.

¹⁹⁸ El passat perifràstic només és present a la narració.

¹⁹⁹ S'ha omès “victoriosum”.

²⁰⁰ S'ha omès “dicitur”.

²⁰¹ Variant: “regis Arturi”, *B*.

²⁰² S'ha substituït “quem quaeris” per “aqueix”.

²⁰³ Variant: “nisi primo”, *CDEFH*.

²⁰⁴ Potser hi hauria de dir “respòs”, com a la resta d'intervencions.

²⁰⁵ Cap dels dos pronoms de primera persona d'aquesta frase són al text llatí, i tampoc no caldrien en el català, i encara menys caldria repetir-los. Això mateix s'esdevé unes línies més avall, on s'afegeix dos cops el pronom de segona persona.

²⁰⁶ S'ha afegit “ni sofferir tan grans treballs”.

²⁰⁷ S'ha afegit “humilment” i “humil”.

me donets consentiment que, per esguardament de vós,²⁰⁸ puga dir que yo m'alegre d'amor de pus bella dona”.

Al qual la donzella respòs: “Si tu havies tan gran ardiment de cor que aquelles coses que yo he dites no tems d'encercar, tu pories acabar ço que demanes de nós”.

315 A la qual lo bretó respòs: “Si vos me volets atorgar ço que yo us he demanat, tots sobrepujaments de bonaventura seran ab mi”. Al qual la donzella li va atorgar tot planament ço que li demanava,²⁰⁹ e va-li donar hun besar d'amor, e donà-li lo cavall que cavalchava, e dix-li que aquell lo portaria a tots los lochs qui ell desijava,²¹⁰ “mas guarda't que sàpies contrastar ardidament ab tos contrastans, emperò diligentment te membre açò que, com hauràs
320 vençuts los dos cavallers qui deffendran lo guant, no prengues lo guant d'ells, mas pren-ne hun leig²¹¹ que trobaràs penjat en una colona d'or. En altra manera no vençries la batalla del palau ni compliries ço que desiges”.

Les quals coses axí acabades, lo bretó se va vestir les sues armes, e pres comiat, e anà-sse'n²¹² per la selva. E anà molt per boschs plens de bísties feres e saluatges,²¹³ sí que vench al flum, lo
325 qual era maravellosament ample e larch, e fort pregon, que sol en la pus pocha riba que y era negara tot hom.²¹⁴ E anant riba lo riu, vengué al pont, lo qual era d'aytal forma: ell era tot d'or e tenia en cada riba son cap, e lo migà del pont era en l'aygua e a les honcs de l'aygua vaguejave tot. E lla on se acostà lo bretó havia hun cavaller qui cavalchava hun cavall, e era de lega gardadura, lo qual lo bretó saludà ab cortesa paraula, mas ell lo menyspreà de retre-li les saluts,
330 mas dix-li: “Què demanes ací, bretó, vinent armat ací de tan longues parts?”.

Al qual lo bretó respòs: “Yo treball de passar aquest flum per lo pont”.

316 seran] *ms.* sera

²⁰⁸ Llatí: “ut de vestro”.

²⁰⁹ Al text llatí, en discurs directe.

²¹⁰ Al text llatí, en discurs directe.

²¹¹ És possible que hi hagi hagut un error de còpia i que “tu e(n)leix” s'hagi corromput en “hun leig”. Llatí: “tu ipse”.

²¹² Llatí: “coepit deambulare”.

²¹³ Les bèsties són afegides. Al text llatí “agrestia” i “ferocia” fa referència a “loca”, és a dir, als “boschs”.

²¹⁴ Llatí: “denegabatur introitus”. De haver-hi un error en el model llatí. El traductor podria haver-hi llegit “omnis”.

Al qual lo del pont dix: “Yo veig que tu demanes la mort, la qual nengun estrany no ha poguda esquivar, mas emperò si tornes a enrre e que·n lexes les armes, yo perdonaré²¹⁵ al teu jovent per ço com veig que per gran simplexa est ací vengut”.²¹⁶

335 Al qual lo bretó respòs: “Si yo lexava les armes, tu no hauries nenguna lahor de victòria,²¹⁷ mas si·m pots vedar axí com son lo passatge, lavors hauràs digne lahor de glòria. Car aquell qui·m dirà de no que yo no pas lo pont,²¹⁸ yo lo y demanaré²¹⁹ ab la espasa”.

E aquell del pont va cruxir²²⁰ les dents e va·s treballar per gran fellonia e va dir: “O tu, bretó,²²¹ mala carrera és aquesta per a tos obs que huy as presa, car per ço com as nomenada espasa
340 morràs adés, e jamés no tornaràs noves²²² dir a la tua dona. Ho mesquí de bretó, e com est gosat venir en aquest loch on pendràs la mort?”.²²³ E costrenyent lo cavall ab los esperons contra·l bretó, va·l ferir²²⁴ malament ab la espasa,²²⁵ sí que li trenchà tot l’escut del bretó, e mès-li la spasa per lo costat²²⁶ trenchant-li dos dobles de loriga qui vestia, sí que perdé²²⁷ molta sanch lo bretó.²²⁸ Emperò que lo bretó²²⁹ se sentí axí naffrat, lunyà’s d’ell tro al cap del pont,²³⁰ e ferí·l
345 tan poderosament ab la lanssa²³¹ que passà-la-li per lo ventre e derrochà·l legament del cavall.²³² E com li volgués de tot en tot tolre-li lo cap, lo ponter clamà-li mercè, la qual li fo atorgada. E de l’altra part del flum s’i estava hun hom molt gran e molt sobrer, lo qual com ves

340 tornaràs] ms. tornaues

²¹⁵ S’ha omès “misericorditer”.

²¹⁶ Tradueix “ací” per “in aliorum rura et extranea regna”. A més, ha omès “improvida” i ha considerat “simplicitate” com a causa, malgrat que al text llatí la causa és “tua iuventuti [...], quae te [...]”. Potser mancava el relatiu al model llatí. Tanmateix, el text resultant de la traducció és entenedor.

²¹⁷ S’ha omès “si armato repellas inermem”.

²¹⁸ Difereix del text llatí: “si pacificus mihi non patuerit pontis ingressus”.

²¹⁹ Llatí: “viam aperire [...] conabor”.

²²⁰ També en aquest cas ha simplificat la perífrasi amb *coepio*.

²²¹ En llatí: “iuvenis, Britannia misit”. S’ha canviat “iuvenis” per “Brito”, com el vocatiu de més avall: “miser Brito” i s’ha omès “Britannia misit”. El lloc de “Britannia misit” l’ocupa “mala carrera és aquesta per a tos obs que huy as presa”.

²²² S’ha omès “huius regni”.

²²³ El traductor ha entès “qui” com un adverbí interrogatiu i ha omès “ad feminae cuiuscunque suasum”.

²²⁴ En llatí hi ha una perífrasi amb *coepio*.

²²⁵ S’ha omès “acuto”.

²²⁶ S’ha omès “carnem”.

²²⁷ Paràfrasi amb *coepio*.

²²⁸ Variant: “vulneris emanare” omès, B.

²²⁹ Al text llatí diu “iuvenis”.

²³⁰ El traductor no ha entès “pontis militem”, és a dir, “el cavaller del pont”, sinó que ha interpretat que el cavaller protagonista es va dirigir “ad pontem”. Trojel no va recollir cap variant “pontem” en lloc de “pontis”, però pot ser que fos el que digués l’antígraf que tenia el traductor. A més, sembla que ha mogut “lanceae [...] acumen” a l’oració següent.

²³¹ Llatí: “acriter pugnando perforavit”. El traductor ha fet que “lanssa” (“lanceae”) sigui complement de *ferir*, i no pas de “direxit”.

²³² Llatí: “postravit in herbam”.

que·l ponter era sobrat del bretó, e com ves que·l bretó se'n muntava per lo pont d'or, començà²³³ a vinclar lo pont en tal manera que lo bretó²³⁴ s'acabussà tot en l'aygua sí que no paria gens del pont. Mas lo bretó, confiant-se en son cavall qui era bo, hisqué's del pont e passà avant.²³⁵ Lo qual com molt ach treballat,²³⁶ vench al cap del pont e pres lo guardador de l'altre cap del pont e offeguà'l en l'aygua, e pensà's²³⁷ axí com mils poch de la sua naffra.

E despuys lo bretó començà a cavalchar per los bells prats, e puix²³⁸ vench en hun prat²³⁹ on eren odors de totes quantes flors són al món. E en aquest prat havia hun palau²⁴⁰ ordonat
355 maravellosament e plen de totes belleses. E de la una part viu²⁴¹ la porta del palau uberta, he entrà dins.²⁴² He trobà en aquelles parts²⁴³ taules d'argent, e, sobre aquelles taules, totes maneres de viandes e de tots vins, e molt belles e blanques tovalles de cada part. En aquell alegre prat si havia una conqua d'argent²⁴⁴ en la qual donà assats a beure he a mengar al cavall. E com hac donat a mengar al cavall, cerquà tot lo palau de la una part, mas com pogues²⁴⁵
360 conèxer la entrada del palau, acostà's a la taula e mengà²⁴⁶ de aquelles viandes que y trobà. E anvides ach hun poch mengat que les portes del palau se obriren e faeren tan gran brugit que semblaren que fossen tro.²⁴⁷ E encontinent va exir per aquella porta hun hom tamany com hun jagant portant una maça de coure en la mà de fort gran pes, e menegava-la axí²⁴⁸ com si fos una palla. Lo qual dix al bretó: “Axí quin hom est tu tan foll que no as aguda pahor d'entrar en
365 aquest regne, e que tan follament t'est pres a mengar en la taula del rey e dels cavallers?”.

²³³ En aquest cas sí que ha traduït literalment la perífrasi.

²³⁴ Al text llatí és el pont que se submergeix i no pas el cavaller. Podria ser un error de còpia per addició.

²³⁵ Sembla que ho hagi resumit: “in pontis transitu viriliter procedere non desistit”.

²³⁶ També ha resumit “qui post multi laboris angustias plurimasque submersiones per equi conanime tandem [...]”.

²³⁷ Llatí: “colligavit”. El traductor ha interpretat ‘pensar’, que és un dels sentits del mot, tot i que en aquest context potser s’adiu més ‘embenar’, ‘lligar’.

²³⁸ S’ha omès “decem stadiorum iter”.

²³⁹ S’ha omès “amoenum”.

²⁴⁰ Variant: “rotundum scilicet” omès a CFEH.

²⁴¹ Al manuscrit hi ha “vberba” ratllat.

²⁴² El sentit del text llatí és el contrari, atès que no pot trobar cap porta: “ex nulla tamen palatii parte potuit conspiciere portam vel habitatorem”. Altrament, ha omès “vel habitatorem”. És possible que hi hagués un error en el model llatí i s’hi llegís “una” en lloc de “nulla”, i “portam apertam” en lloc de “vel habitatorem”.

²⁴³ Hauria de ser “en aquells prats”. Llatí: “in eisdem pratis”. Dubtem que hagi estat un error de traducció, perquè el traductor hauria d’haver llegit *partibus* per traduir *parts*. El genitiu (*partis*) és més proper a *pratis*, però hauria calgut un altre context per legitimar el genitiu. Si fos un error de còpia, el copista hauria confós *prats* per *parts*, que es podria explicar pel fet que a la traducció catalana el cavaller entra al palau, per la qual cosa és poc esperable que hi trobi un prat, però, llavors també hauria canviat el gènere del determinant. També torna a aparèixer *part* més endavant a la mateixa línia, i encara en una altra oració una mica més avall. Altrament, a l’oració següent s’ha traduït i copiat *prat* correctament.

²⁴⁴ S’ha omès “purissima”.

²⁴⁵ S’ha omès la negació. Llatí: “nullis”.

²⁴⁶ Perífrasi amb *coepio*.

²⁴⁷ S’ha omès “ex propinquis partis orta”.

²⁴⁸ S’ha omès “sine labore”.

Al qual lo bretó dix: “Car²⁴⁹ a mi tany que yo minge de les viandes qui son apparellades als cavallers, car sol pensament de cavalleria te a mi en treball de cavalleria e m’ha fet entrar dins aquestes portes;²⁵⁰ donchs per dues rahons me contrastes no cortesament la cort del rey hi la taula”.

370 Al²⁵¹ qual lo porter respòs axí: “Jatsia que aquesta sia taula de rey, emperò no y deu mengar nengú sinó aquells qui són d’aquest palau. E no y lexen nengú passar si donchs primerament no·s combat ab la guàrdia de aquest palau e que la vença combaten, car, si nengú és vençut en aquest palau, no ha nengun remey de vida. Donchs leva’t de la taula e torna-te’n a ta pròpia terra ho passa avant e batallar-t’as ho·m²⁵² demostra vertaderament per què est vengut ací”.

375 Al qual lo bretó respòs: “Yo deman lo guant del esparver e per ço són ací vengut, e si yo he lo guant, no hiré d’aquí avant, lo qual guant és del esparver qui és en la cort del rey Artús.²⁵³ Donchs, on és lo guardador d’aquell palau lo qual me deu contrestar que no pas d’aquí avant?”.

Al qual lo porter respon: “Ho fat, e quanta oradura as en lo cap, que abans series mort .x. vegades e resuscitades altres tantes que acabasses ço que demanes! E yo son guardià d’aquell
380 palau qui·t faré gitar d’aqueix fat pensament que tu has. E valgra’t mes que aqueix jovent que as aguesses despès en Bretanya,²⁵⁴ car yo son tan poderós de força que anvides doçents bretons fellons me porien res contrestar”.

Al qual lo bretó respòs: “Jatsia que tu digues que hages tan poderosa vertut, emperò yo desige de batallar-me ab tu per tal que conegues quins fills ha Bretanya, jatsia que no sia covinent
385 cosa que hom de peu se batalle ab hun cavaller”.

Al qual lo porter dix: “Ja veig que·ls teus esdeveniments²⁵⁵ te volen ací fer pendre mort, car la mia mà dreita hi ha morts més de mil cavallers. E jatsia açò que yo no sia comptat en compte de cavallers, emperò yo·m vull batallar amb tu a cavall, e yo qu’estiga de peu”.²⁵⁶

384 quins] *ms.* quin

²⁴⁹ S’ha omès la primera part de la resposta: “cunctis abundanter regia debet esse exposita mensa, nec cibum regiumque potum decet alicui denegari”.

²⁵⁰ *Portas per partes* (Pagès).

²⁵¹ Al manuscrit hi ha “la” ratllat.

²⁵² Llatí: “ac”.

²⁵³ La traducció no és exacta, perquè ha transformat l’oració en una relativa: “chirotheca vero accepta ulterius transire contendo et in Arturi curia accipitrem victor assumere”.

²⁵⁴ S’ha canviat el sentit de la frase: “qui tua te faciam penitus opinione frustrari et tua iuventute Britanniam viduari”.

²⁵⁵ Probablement amb el sentit de ‘fat, destí’. Llatí: “fortuneationis eventus”.

²⁵⁶ S’ha omès “quia, si peditis virtute succumbes, non immerito crederis qualis qualis militis audacia superandus”.

Al qual lo bretó respòs: “Ja Deus no u vulla, que null temps que yo sia a cavall combata ab null
390 hom de peu, car negun hom de peu no·s deu combatre ab nengun hom a cavall”.

E parlant axí lo porter²⁵⁷ correch tost pendre les sues armes. E lo bretó va córrer contra
l'enemich e ab hun poch de colp va-li donar en l'escut. E lo porter, mogut a hira, menyspreant
la poquea del bretó, va menegar la maça ab tan gran força que tot l'escut li cuydà pecejar, sí
que·l bretó ach-ne gran pahor. E lo porter, cuydant-lo matar al segon colp, va llevar alt la maça,
395 mas abans que l'agués ferit, lo bretó enginyosament va'l ferir ab la espasa en la mà, e va-li
tolrre lo puny, e la maça caech en la erba.²⁵⁸ E com lo bretó·l soptàs malament que·l volia
oçiure, lo porter cridà e dix: “Ho, no est tu aquell dolç cavaller lo qual Bretanya ha engendrat?
O ladró de hòmens, ho enganador!,²⁵⁹ per què·m vols ociure pus que m'has vençut ab la espasa?
Car si vols perdonar a la mia vida, yo·t faré guanyar ab poch de treball ço que tu demanes, e
400 sens mi en neguna manera tu no u pots acabar”.

Al qual lo bretó dix: “Ho porter, yo·t restauraré la vida si tu·m compleix²⁶⁰ ço que·m promets”.

E lo porter va-li dir: “Si·m vols esperar hun poch, yo·t daré lo guant de l'esperver”.

“Ha²⁶¹ ladró d'òmens, ara coneix verament que tu·m vols enganar! Mas si tu vols restaurar la
tua vida, mostra'm solament lo loch on està lo guant”. E lo porter va amenar lo bretó en los
405 secrets del palau on era la colona d'or molt bella, la qual sostenia tot lo palau, en la qual lo
gant penjava, e va'l pendre ardidament hi estojà-lo. E gran murmurament e crits se van
escomoure²⁶² per tot lo palau, e van dir: “Ay, ay, que l'enemich se'n va no forçat de nengú ab
la presa!”.

E va s'exir del palau e vench a quell loch tan delitable en lo qual havia tan ben olents prats,²⁶³
410 en lo qual loch havia altres prats molt bells. E en cadascú²⁶⁴ havia hun palau d'or compost
maravellosament e era la longuea d'aquell palau .DC. colzes, e, l'amplea, docents. E tots los
trespols de fora del palau eren d'argent, e aquells de dins eren d'or. E era tot ornat de belles

407 tot] ms. to

²⁵⁷ Al text llatí no es diu que sigui el porter qui agafi les armes. A més, sembla que hagi duplicat la frase, de manera que s'explica que s'armen i es llencen a la batalla els dos.

²⁵⁸ Llatí: “eius dextram [...] cum clava emisit in terram”.

²⁵⁹ Afegit. Gairebé replica el que diu el protagonista unes línies més avall.

²⁶⁰ El copista no ha afegit la s de la segona persona.

²⁶¹ Omesa la indicació de qui parla.

²⁶² Perífrasi amb *coepio*. L'ús pronominal d'aquest verb no està atestat al *DCVB* ni al *DECLC*.

²⁶³ Ha omès “ascendit equum arreptoque itinere”.

²⁶⁴ Llatí: “in quibus”.

pedres precioses e de launes²⁶⁵ d'or. Emperò en lo pus digne loch del palau lo rey seya en una cadira d'or, e costa d'ell seyen dones molt belles lo compte o nombre de les quals no poria dir.

415 He aquí estaven molts cavallers resplandents. E en la entrada del palau²⁶⁶ havia una pertxa d'or molt bella en la qual estava lo tan marvellós esparver.²⁶⁷ Mas abans que pogués venir a·quest palau, denant lo palau havia hun mur fort marvellós en la entrada del qual estaven .XII. cavallers molt forts los quals no lexaven d'aquí avant passar nengú si donchs no·ls mostraven lo guant del esparver o no volgués passar combatent. La qual cosa, lavors, com lo bretó ho

420 sabé, mostrà lo guant del sparver. Los quals, com lo aguessen vist, van-li obrir la carrera, e van-li dir: “Aquesta no és carrera de salut per a tu, qu'enans ho és de gran dolor”. E com lo bretó fos davant²⁶⁸ lo palau ho dins, saludà lo rey Artús e fon li demanat per què ell era vengut. E ell respòs que per ço que sse'n portàs l'esparver. Al qual hun dels cavallers de la cort dix: “Per quina rahó vols pendre l'essparver?”.

425 Al qual lo bretó respòs: “Car yo m'alegre d'amor de pus bella dona que nengun cavaller de aquesta cort”.

Al qual lo cavaller dix: “Donchs per tal que tu te'n pusques portar l'esparver te cové primerament deffendre combatent ço que tu dius”.

E lo bretó respòs: “Hoc, volenter”. E axí lo bretó va pendre l'escut e l'altre cavaller va puigar

430 sus lo cavall he entre abduy dels palaus²⁶⁹ van donar dels esperons als cavalls, e van trenchar les lances e los escuts, e van pendre les espases e van-sse molt combatre. E com se foren combatuts,²⁷⁰ lo cavaller [donà tal colp] al bretó²⁷¹ al cap que tot lo seny [e lo veure]²⁷² li tolch. E lo bretó²⁷³ va venir contra ell ab tan gran poder e donà-li tal colp qui del cavall lo enderrochà. E tantost va pendre l'esparver e los cans.²⁷⁴ E com reguardàs al cap del palau veu penjar una

413 launes] *ms.* lances 416 esparver] *ms.* esparner 432 cavaller] *ms.* cayaller

²⁶⁵ Vegeu l'exemple següent de Turmeda: “Forrat de launes d'argent és lo mur” (*DCVB*, s. v. llauna, 1). Altrament, ocupa el lloc d'una oració omesa (“palatium etiam variis...distinctum”).

²⁶⁶ Variant: “palatii ingressu”, *CDEFH*.

²⁶⁷ Ha omès el que segueix: “et ibi prope duo canes acciptris ligati iacebant”.

²⁶⁸ Sembla que estigui duplicat. Podria ser un error de còpia no cancel·lat. Llatí: “ad interiora palatii pervenisset”.

²⁶⁹ El traductor ha interpretat “ambo” com si modifiqués “palatii” en lloc de fer referència als cavallers. Tampoc no es correspon amb el sentit del text llatí l'oració “e l'altre cavaller va puigar sus lo cavall”, que podria ser un afegit o un desdoblament d'una altra oració.

²⁷⁰ S'ha omès “diutinam”.

²⁷¹ És el contrari, el bretó li dona el cop a l'altre cavaller.

²⁷² Hi ha unes taques de tinta que tapen una part de l'escriptura.

²⁷³ S'ha omès “quod persentiens” i “audacter”.

²⁷⁴ Els “cans”, és a dir, “canibus” és complement de “vidit”. Mira els cans i veu la cartelleta que penja de la perxa: “quae aurea catenula praedictae inhaerebat perticae colligata”.

435 cartelleta escrita la qual estava pengada ab una cadeneta d'or e stava ligada al cap de la pertxa.
E com ell la s'esguardàs, ell legí açò que deya.²⁷⁵ “Aquesta és la carta en la qual són escrites
les retgles d'amor, les quals lo rey d'amor manifestà als aymadors, e les quals te n'as a portar
per tal que les pusques mostrar als amants si te'n vols portar l'esperver ab pau”.

Les quals coses preses, ell se'n va tornar sens negun contrast en aquell loch del bosch on havia
440 trobada la donzella, la qual, com sabé ço qui era esdevengut al bretó, ach gran gog, e dix-li:
“Ara ves-te'n ab ma licència, que la dolça Bretanya t'espera. Emperò, prech-te que, com me
hauràs obs, que no·t prenga perea de venir ací,²⁷⁶ car ací·m trobaràs tots temps”.²⁷⁷

Donchs les retgles d'amor qui foren trobades hi scrites en la dita carta són aytals:

Per rahó de matrimonii no ha hom dreta escusació de amor.

445 Aquell qui no ceta no pod amar.

Nengun home no pod ésser ligat a dobla amor.

Fferma cosa és que tots temps creix amor.²⁷⁸

No és saborosa cosa ço que l'amant pren forçadament de l'altre amant.

Lo mascle no sol amar si no ha plena edat.

450 Per espay de dos anys se deu estar d'amar qui ha perduda la su·amor.

Nengú no·s deu partir de ss·amor sens gran rahó d'actes.²⁷⁹

Amor tots temps és exellada²⁸⁰ dels avars.

No·s cové d'amar en loch²⁸¹ on sia vergonya de demanar matrimonii.

La ver·amor no desiga abraçaments de ssa amant sinó ab volentat d'ella.

452 exellada] ms. exalçada

²⁷⁵ Difereix del text llatí. Ha omès “de qua quum diligenter exquireret” i no ha traduït fidelment “tale promeruit audire responsum”. Trojel no indica cap variant que es correspongui amb aquesta solució.

²⁷⁶ Difereix del text llatí: “ne gravis tibi videatur abscessus”.

²⁷⁷ S'ha omès “qui osculo assumpto atque ter decies repetito Britanniam versus gaudens iter direxit amoenum. Postmodum vero regulas, quae in charta reoeruntur adscriptae, conspexit, et eas iuxta superioris responsi tenorem cunctis amatoribus divulgavit”.

²⁷⁸ Hi falta “vel minui”.

²⁷⁹ La regla següent, que és la novena, falta.

²⁸⁰ Llatí: “exulare”. Ha omès “domiciliis”.

²⁸¹ Llatí: “quarum”.

455 Amor descuberta ho divulgada poch acostuma durar.

Leugerament creure fa menysprear l'amador.²⁸²

Lo ver amant tots temps ha acostumat de cambiar-se en l'esguardament de l'amant.

En la hivaçosa vista de l'amant lo cor de l'amant salta.²⁸³

457 acostuma] ms. acostumat

²⁸² Al text llatí hi diu "perceptio" ('conquesta') i "amorem", no pas "amantem". També hi falta la segona part de la regla: "difficilis eum carum facit haberi". Pot ser que l'antígraf no es llegís bé i que el traductor ho intentés reconstruir.

²⁸³ Aquí s'interromp el text: hi falten la resta de les regles (en són trenta-una en total) i el final de la narració, a banda del tercer llibre.

III. Bibliografia

Alvar, Carlos (1994), "Manuscritos románicos no castellanos, 1: Biblioteca del Palacio Real (Madrid)". *Revista de Literatura Medieval*, 6, 194-209.

Benton, John, "The Evidence for Andreas Capellanus re-examined again", *Studies in Philology*, 1962, 59, 3, 471-478 .

Blüher, Karl Alfred (1983), *Séneca en España. Investigaciones sobre la recepción de Séneca en España desde el siglo XII hasta el siglo XVIII*. Madrid: Editorial Gredos.

Bourgain, Pascale, "Aliénor d'Aquitaine et Marie de Champagne mises en cause par André le Chapelain", *Cahiers de civilisation médiévale*, XXIX, 1-2, 1986, 30-31.

Bowden, Betsy (1979), "The Art of Courtly Copulation". *Medievalia et Humanistica*, 9, 67-85.

Buridant, Claude (trad.), Andreu el Capellà (1974), *Traité de l'amour courtois*. París: Klincksieck.

Calabrese, Michael (1997), "Ovid and the Female Voice in the *De Amore* and the *Letters* of Abelard and Heloise". *Modern Philology*, 95, 1, 1-26.

Cantavella, Rosanna (2004), "El capellà, el vicecanceller i el secretari, o *De amore*, Mascó i Metge". *Llengua i literatura*, 15, 31-66.

Cantavella, Rosanna (2007), "Les anotacions marginals al *De amore* català". *Caplletra. Revista Internacional de Filologia*, 42, 37-58.

Carins, Francis (1993), "Andreas Capellanus, Ovid and the Consistency of *De amore*". *Res Publica litterarum. Studies in The Classical Tradition*, 16, 101-117.

Carreras, Ricardo (1920), "Observaciones críticas". Dins Enric Arderius i Eduard Julià, *Régles de amor i Parlament de un hom i una fembra: obra atribuida al canceller mossen Domingo Mascó, segle XIV*. Castelló: Societat Castellonenca de Cultura, 169-217.

Cherniss, Michael D. (1975), "The Literary Comedy of Andreas Capellanus". *Modern Philology*, 3, 223-237.

Creixell, Inés (trad.) (1985), Andreu el Capellà, *De amore: tratado sobre el amor*. Barcelona: El Festín de Esopo, Quaderns Crema.

Colon, Germà (1978a), “El perfet perifràstic català «va + infintiu»”. Dins *La llengua catalana en el seus textos*. Barcelona: Curial Edicions Catalanes, 2, 120-130.

Colon, Germà (1978b), “Sobre el perfet perifràstic «vado + infintiu», en català, en provençal i en francès”. Dins *La llengua catalana en el seus texts*. Barcelona: Curial Edicions Catalanes, 2, 131-173.

Danvila, Francisco (1888), “Biografía de la ilustre Na Carroça de Vilaragut, Señora de Albayda, Carricola y Corbera”. *Boletín de la Real Academia de la Historia*, 13, 402-451.

Dronke, Peter (1994), “Andreas Capellanus”. *The Journal of medieval latin*, 4, 51-63.

Fuster, Just Pastor, (1827-30), *Biblioteca valenciana (...) con adiciones y enmiendas a la de D. Vicente Ximeno*. València: Ildefonso de Mompié, 1.

Gimeno, Francisco M. (1992), “El manuscrit II-3096 (olim 2.LI.1) de la Biblioteca del Palacio Real”. *Caplletra*, 13, 175-184.

Iglesias, Antoni (1996), *Llibres i lectors a la Barcelona del segle XV: les biblioteques de clergues, juristes, metges i altres ciutadans a través de la documentació notarial (anys 1396-1475)*. Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona. Tesi doctoral.

Jorgensen, Beatrice (1985), *Bibliography of Old Catalan Texts*. Madison: The Hispanic Seminary of Medieval Studies.

Julià, Eduard, Enric Arderius i Ricardo Carreras (1920), *Régles de amor i Parlament de un hom i una fembra: obra atribuïda al canceller mossen Domingo Mascó, segle XIV*. Castelló: Societat Castellonenca de Cultura.

Karnein, Alfred (1981a), “La réception du *De amore* d’André le Chapelain au XIIIe siècle. Premier article”. *Romania*, 102, 407, 3, 324-351.

Karnein, Alfred (1981b), “La réception du *De amore* d’André le Chapelain au XIIIe siècle. Deuxième article”. *Romania*, 102, 408, 4, 501-542.

Karnein, Alfred (1985), *De amore in volkssprachlicher Literatur: Untersuchungen zur Andreas-Capel- lanus-Rezeption in Mittelalter und Renaissance*. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag.

Lluch, Montserrat (2004), “Editar el *Jugurta* català del segle XIV: un plantejament metodològic”. *Cultura Neolatina. Rivista di Filologia Romanza fondata da Giulio Bertoni*, 64, 3-4, 559-593.

Loyd, James i Virginia León de Vivero (1979), “The Artful Rejection of Love from Ovid to Andreas to Chartier”. *Modern Language Studies*, 9, 2, 46-52.

Martínez, Tomàs (1985), “Sobre l’autoria de la traducció catalana de les *Tragèdies* de Sèneca”. *Estudis de llengua i literatura catalanes. XI. Miscel·lània Antoni Badia i Margarit*, 3. Montserrat: Publicacions de l’Abadia de Montserrat.

Martínez, Tomàs (1992), “Notes sobre la difusió de les obres de Nicolau Trevet a Catalunya: la traducció de les *Tragèdies* de Sèneca i els comentaris de Trevet”. *Caplletra. Revista Internacional de Filologia*, 13, 117-134.

Martínez, Tomàs (1995) (ed.), Sèneca, *Tragèdies. Traducció catalana medieval amb comentaris del segle XIV de Nicolau Trevet*. Barcelona: Editorial Barcino, 1.

Massó, Jaume (1888), *Manuscritos catalanes de la biblioteca de Su Majestad*. Barcelona: Llibreria d’Álvaro Verdaguer.

Ménard, Philippe (1969), *Le rire et le sourire dans le roman courtois en France au moyen âge (1150-1250)*. Gènova: Droz.

Monson, Don Alfred (1988), “Andreas Capellanus and the Problem of Irony”. *Speculum*, 63, 3, 539-572.

Monson, Don Alfred (2022), “Will the real Andreas Capellanus please come forward”. *Prometeica. Revista de Filosofía y Ciencias*, 24, 70-82.

Montero, Enrique (ed.) (2020), Andreu el Capellà. *El amor (cortés)*. Madrid: Ediciones Akal.

Nelson, Barbara (1973), “A medieval commentary on Andreas Capellanus”. *Romania*, 94, 376, 528-541.

Nelson, Barbara (1974), “Medieval rire, ridere: a laughing matter?”. *Medium Aevum*, 43, 2, 116-132.

Paris, Gaston (1883), “Études sur les romans de la Table Ronde. Lancelot du Lac. II: Le conte de la charrete”, *Romania*, 12, 459-534.

- Puig, Jaume (1994), “Unes prediccions pseudo-arnaldianes del segle xv. Edició i estudi”. Dins Josep Perarnau (coord.), *Actes de la I Trobada Internacional d’Estudis sobre Arnau de Vilanova*. Barcelona: Institut d’Estudis Catalans, 1.
- Pujol, Josep (2021), “Francesc de la Via, dues cartes d’amor i una autoritat de Petrarca (amb un ròssec gironí)”. Dins “*Qui fruit ne sap collir*”. *Homenatge a Lola Badia*. Barcelona: Universitat de Barcelona-Editorial Barcino, 2, 127-142.
- Putanec, Valentin (1948), “Un second manuscrit du *Livre d’Enanchet*”. *Romania*, 70, 74-83.
- Riquer, Martí de (ed.) (1971), *Guillem de Berguedà: estudio histórico, literario y lingüístico*. Poblet: Abadia de Poblet, 1.
- Robertson, Durant Waite (1953), “The Subject of the *De amore* of Andreas Capellanus”. *Modern philology*, 50, 145-161.
- Round, Nicolàs Grenville (1974-1979), “Las traduccions medievals catalanes y castellanas de las tragèdies de Séneca”. *Anuario de Estudios Medievales*, 9, 187-227.
- Roy, Bruno (1992), *Une culture de l’équivoque*. París: Éditions Honoré Champion.
- Roy, Bruno, George Ferozco (1993), “La redécouverte d’un manuscrit du *De amore* d’André le Chapelain”. *The Journal of Medieval Latin*, 3, 135-148.
- Salvà, Vicent (1888). *A Catalogue of Spanish and Portuguese Books, with occasional literary and biographical remarks*. Londres: M. Calero.
- Schlösser, Felix (1960), *Andreas Capellanus. Seine Minnelehre und das christliche Weltbild des 12. Jahrhunderts*. Bonn: H. Bouvier Verlag.
- Trojel, Emil (1889), “André de Paris et André le Chapelain”. *Romania*, 18, 473-77.
- Trojel, Emil (ed.) (1892 [1972]), *Andreae Capellani regii francorum. De amore. Libri tres*. Múnic: Wilhelm Fink Verlag.
- Walther, Hans (1967), *Proverbia sententiaeque latinitatis medii aevi. Lateinische Sprichwörter und Sentenzen des Mittelalters*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 5.

IV. Sigles

Manuscrits llatins

A Milà, Biblioteca Ambrosiana, cod. A 136 sup.

B Wolfenbüttel, Herzog-August-Bibliothek, cod. 83.18

C Roma, Biblioteca Vaticana, cod. Ottob. lat. 1463A

D París, Bibliothèque Nationale de France, ms. lat. 8758

E Montpeller, Bibliothèque de l'École de Médecine, cod. 217

F Florència, Biblioteca Medicea Laurenziana, cod. Gadd. 178

G Wolfenbüttel, Herzog-August-Bibliothek, cod. 71.20

H Munic, Bayerische Staatsbibliothek, Clm. 416

I París, Bibliothèque Nationale de France, ms. lat. 10363

Diccionaris

DCVB: Moll, Francesc de Borja, Antoni Maria Alcover, *Diccionari català-valencià-balear*.

Disponible en línia: <https://dcvb.iec.cat>

DECLC: Coromines, Joan, *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*.

Disponible en línia: <https://decat.iec.cat>